

**MAKNA KONOTATIF WONTEN ING CERKAK KALAWARTI
PANJEBAR SEMANGAT WEDALAN 2013**

SKRIPSI

Kaaturaken dhumateng Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah
Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta
minangka Jejangkeping Pandadaran Anggayuh
Gelar Sarjana Pendidikan

Dening:

AGUSTINA AYU WISMANINGSIH

NIM 10205241078

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Makna Konotatif wonten ing Cerkak Panjebar Semangat wedalan 2013*” menika saged dipunuji awit sampun pikantuk pasarujukan dening dosen *pembimbing*.

Yogyakarta, 27 Juni 2014

Pembimbing

Siti Mulyani, M.Hum

NIP. 19620729 198703 2 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Makna Konotatif wonten ing Cerkak Kalawarti Panjebar Semangat Wedalan 2013*” menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging *Dewan Penguji* ing tanggal 15 Juli 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI		
Asma	Jabatan	Tapak Asma Tanggal
Dr. Suwardi, M. Hum.	Ketua Penguji	 17-7-2014
Venny Indria Ekowati, S. Pd., M. Litt.	Sekretaris Penguji	 21-7-2014
Drs. Afendy Widayat, M. Phil.	Penguji I	 17-7-2014
Dra. Siti Mulyani, M. Hum.	Penguji II	 17-7-2014

Yogyakarta, 21 Juli 2014
Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M. Pd.
NIP. 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tapak asma wonten ing ngandhap menika, kula:

Nama : **Agustina Ayu Wismaningsih**

NIM : 10205241078

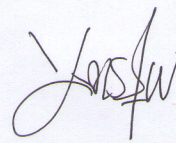
Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

medharaken bilih skripsi menika damelan kula piyambak. Sapangertosan kula, wosing skripsi menika beda kaliyan skripsi ingkang sinerat dening tiyang sanes, kajawi bab tartamtu ingkang kula pendhet kangge pamanggih dhasar kanthi jumbuhaken tata cara saha etika panyeratipun. Menawi wedharan menika kabukti boten leres, dados tanggel jawab kula piyambak.

Yogyakarta, 27 Juni 2014

Panyerat,

Agustina Ayu Wismaningsih

SESANTI

Wong menang iku wong sing bisa ngasorake priyanggane dhewe.

(Anonim)

PISUNGSUNG

Alhamdulillah kula aturaken dhumateng Gusti Allah ingkang Maha Asih saha
Maha Welas, skripsi menika kula pisungsungaken dhumateng:
Tiyang sepuh kula, Bapak Tugiri Agus Priyadi saha Ibu Rasmi ingkang sampun
paring panyengkuyung saha donga pangestunipun,
Kangmas kula, Adhy Giri Pambudi ingkang tansah paring panyengkuyung.

PRAWACANA

Puji syukur konjuk dhumateng Gusti Allah SWT ingkang Maha Asih saha Maha Welas, ingkang sampun paring rahmat, hidayah saha inayah saengga skripsi kanthi irah-irahan “*Makna Konotatif wonten ing Cerkak Kalawarti Panjebar Semangat 2013*”menika saged kaimpun kanthi kalis ing sambekala. Skripsi menika kaserat kangge njangkepi salah satunggaling sarat pikantuk *gelar* sarjana pendidikan.

Panyerat skripsi saged nyerat kanthi pambiyantu saha panyengkuyung saking tiyang sanes. Awit saking menika kula ngaturaken atur panuwun dhateng:

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M. Pd. minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta,
2. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum. minangka Pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerahingkang sampun paring pambiyantu saha panyengkuyung supados nyekapaken skripsi,
3. Ibu Siti Mulyani, M.Hum. minangka Dosen Pembimbing ingkang sampun paring bimbingan saha wewarah dhateng kula kanthi sabar saha premati,
4. Bapak Drs. Hartanto Utomo minangka Dosen *penasehat akademik*, ingkang sampun paring pambiyantu saha panyengkuyung,
5. Bapak Ibu Dosen Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh mawarni-warni ingkang murakabi saha staff administrasi jurusan PBD ingkang sampun mbiyantu babagan administrasi tumrap panyerat,
6. Bapak Tugiri Agus Priyadi saha Ibu Rasmi minangka tiyang sepuh panyerat, matur nuwun awit saking donga pangestu, saha wejangan-wejanganipun, saengga panyerat saged mujudaken skripsi menika,
7. Sedaya kulawarga ingkang sampun paring panyengkuyung saha pambiyantu,
8. Kanca-kanca ingkang kula tresnani Miftah Musyiroh Mahmudah saha Yen Hestu Musyarofah, matur nuwun awit sedaya pambiyantu saha panyengkuyungipun,

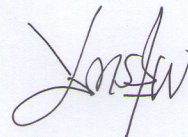

9. Mahasiswa saking Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2010 mliginipun kelas B ingkang sampun paring panyengkuyung saha pambiyantu saengga skripsi menika saged karampungaken kanthi lancar,
10. Sadaya pihak ingkang boten saged kula sebataken setunggal mbaka setunggal, ingkang sampun paring donga saha panjurung tumrap panyerat saengga skripsi menika saged kaimpun.

Temtu kemawon skripsi menika dereng saged kawastanan sae, jangkep, menapa malih sampurna. Pramila saking menika sadaya pangandikan menapa dene panyaruwe ingkang tumuju murih langkung sae, jangkep, saha sampurnaning skripsi menika, tansah katampi kanthi bingahing manah saha atur agunging panuwun. Wasana kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajap mug-mugi skripsi menika saged murakabi tumrap pamaos saha panyerat.

Yogyakarta, 27 Juni 2014

Panyerat,

Agustina Ayu Wismaningsih

WOSING SERATAN

	kaca
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA.....	vii
WOSING ISI.....	ix
DHAFTAR TABEL	xii
DHAFTAR LAMPIRAN	xiii
DHAFTAR CEKAKAN.....	xiv
SARINING PANALITEN	xvi

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	3
C. Watesaning Perkawis	3
D. Wosing Perkawis	4
E. Ancasing Panaliten	4
F. Paedahing Panaliten	5
G. Pangertosan	6

BAB II GEGARAN TEORI

A. Andharan Teori	7
1. <i>Semantik</i>	7
2. <i>Makna</i>	9

3. Jinisipun <i>Makna</i>	10
4. Makna Konotatif.....	12
5. Jinisipun Konotasi	14
a. <i>Konotasi baik</i>	14
b. <i>Konotasi tidak baik</i>	16
6. <i>Fungsi MaknaKonotatif</i>	22
a. Mujudaken tuturan langkung endah.....	23
b. Mujudaken tuturan langkung alus	24
c. Mujudaken tuturan langkung akrab.....	25
d. Nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes	25
e. Nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes	26
f. Nyagetaken tuturan.....	27
7. Cerkak wonten ing Kalawarti Panjebat Semangat	27
B. Panaliten ingkang Gayut	29
C. Nalaring Panaliten	31

BAB III CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten	33
B. Data kaliyan Sumber Data	33
C. Cara anggenipun Ngempalaken Data	34
D. Instrumen Panaliten	36
E. Teknik Analisis Data	36
F. <i>Validitas saha Realibilitas Data</i>	38
1. <i>Validitas Data</i>	38
2. <i>Reliabilitas Data</i>	38

BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten	39
B. Pirembagan	49
1. <i>Konotasi Tinggi</i>	50

a. <i>Konotasi Tinggi</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge mujudaken endah ungel saha tuturan	50
b. <i>Konotasi Tinggi</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge mujudaken tuturan langkung alus	57
2. <i>Konotasi Ramah</i>	62
a. <i>Konotasi Ramah</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge mujudaken tuturan langkung alus	63
b. <i>Konotasi Ramah</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge mujudaken tuturan langkung akrab	67
3. <i>Konotasi Tidak Pantas</i>	70
a. <i>Konotasi tidak Pantas</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes	70
4. <i>Konotasi Tidak Enak</i>	74
a. <i>Konotasi tidak Enak</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes	75
5. <i>Konotasi Kasar</i>	79
a. <i>Konotasi Kasar</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes	79
6. <i>Konotasi Keras</i>	90
a. <i>Konotasi Keras</i> ingkang gadhah <i>fungsi</i> kangge nyagetaken tuturan	90

BAB V PANUTUP

A. Dudutan	103
B. Implikasi	105
C. Pamrayogi	105

KAPUSTAKAN	107
-------------------------	-----

LAMPIRAN	109
-----------------------	-----

DHAFTAR TABEL

kaca

<i>Tabel 1</i>	:Kertu Data kangge Analisis <i>Makna Konotatif</i> wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.....	27
<i>Tabel 2</i>	:Jinis, <i>Fungsi</i> , Wujud, saha Indikator <i>Makna Konotatif</i> wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013	27

DHAFTAR LAMPIRAN

<i>Lampiran 1:</i> Tabel Analisis Data Jinis, <i>Fungsi</i> , Wujud, saha Teges <i>Makna</i> <i>Konotatif</i> wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013	27
--	----

DHAFTAR CEKAKAN

AB	=	Abang Bata
APL	=	Ana Pilihan Liya
AS	=	Angin Sore
ATS	=	Amarga Tresna Sijine
B	=	Becak
BA	=	Bunci Abab
BRB	=	Bojoku Rek Bojoku
C	=	Caleg
D	=	Darsini
DHK	=	Detektif Handaka Kejodheran
DHM	=	Detektif Handaka Mbaggel
DJ	=	Diajangi Jembar
DP	=	Doel Peqok
DGP	=	Dudu Getih Pahlawan
G	=	Gempo
GK	=	Geguritan Kuwi
GM	=	Golek Massa
I	=	Ibu
J	=	Jodho
JB	=	Jagade Bocah
JK	=	Jago Kluruk
K	=	Kontraktor
KD	=	Kekarepane Dirjo
KDBA	=	Kabeh Dina Becik Anane
KG	=	Keris Gripis
KGA	=	Kidung Guru Anyaran

KK	=	Kembang Kaswargan
KK	=	Kepalu Ketutu
L	=	Lawang
LDP	=	Lumebu Dalan Padhang
LKKL	=	Layang kanggo Kancaku Lawas
LS	=	Lurah Sodrun
N	=	Ngempet
N	=	Nggladrah
N	=	Ngompreng
NLA	=	Nothog Lawang Ati
NSMA	=	Nalika Simbok Metri Aku
NU	=	Nyaur Utang
OBMO	=	Ora Bisa Muni Ora
OL	=	Oh Lelakon
OOP	=	Ony Ombake Pangoripan
PNK	=	Pemilu ing Ngarep Kubur
S	=	Sandiwara
SJ	=	Sang Juragan
SJ2	=	Sang Juragan 2
SL	=	Sambung ing Lelakon
S	=	Sekar
T	=	Talang
TK	=	Tulusing Katresnan
WGM	=	Wurung Gumantung Mendhung
WNK	=	Wikun Nampa Kabegjan

MAKNA KONOTATIF WONTEN ING CERKAK KALAWARTI PANJEBAR SEMANGAT WEDALAN 2013

Dening:
Agustina Ayu Wismaningsih
NIM 10205241078

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken *makna konotatif* wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Perkawis ingkang karembag wonten ing salebeting panaliten inggih menika jinis, *fungsi*, wujud, saha teges *makna konotatif*.

Panaliten menika kalebet jinis panaliten *deskriptif*. Data wonten panaliten menika awujud tembung-tembung ingkang ngemu *makna konotatif*. Sumber datanipun dipunpendhet saking cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Data panaliten kapanggihaken kanthi teknik maos kaliyan teknik nyerat. Pirantining panaliten inggih menika panaliti piyambak dipunbiyantu kertu data. *Validitas* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika *validitas semantis* saha *triangulasi teori*, dene *reliabilitas* data ingkang dipunginakaken wonten panaliten inggih menika *reliabilitas intrarater* saha *reliabilitas interrater*.

Asiling panaliten ingkang kapanggihaken inggih menika (1) jinis; (2) *fungsi*; (3) wujud; saha (4) teges *makna konotatif*. Jinisipun konotasi wonten enem jinis, inggih menika *konotasi tinggi*, *konotasi ramah*, *konotasi tidak pantas*, *konotasi tidak enak*, *konotasi kasar*, saha *konotasi keras*. *Konotasi tinggi* gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah saha langkung alus. *Konotasi ramah* gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus saha langkung akrab. *Konotasi tidak pantas* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes. *Konotasi tidak enak* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang. *Konotasi kasar* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes. *Konotasi keras* gadhah *fungsi* kangge nyagetaken tuturan. Wujud *konotasi tinggi* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah kaperang dados purwakanthi sastra saha swara. Wujud *konotasi tinggi* kangge mujudaken tuturan langkung alus inggih menika tembung ingkang panganggenipun taksih winates. Wujud *konotasi ramah* kangge mujudaken tuturan langkung alus kaperang dados ragam alus/krama saha basa dhaerah. Wujud *konotasi tidak pantas* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes inggih menika tembung ingkang ngemu raos boten trep/sae. Wujud *konotasi tidak enak* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes inggih menika tembung ingkang ngemu raos kirang trep/sae. Wujud *konotasi kasar* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes kaperang dados tembung ingkang basanipun kasar, ngemu raos nesu, ngemu sindiran. Wujud *konotasi keras* kangge nyagetaken tuturan kaperang dados hiperbola, tembung saroja, dwilingga salin swara, ujaran, saha tembung kiasan.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Karya sastra minangka salah satunggaling wujud *kreasi* seni tamtu gadhah titikanipun piyambak wonten ing babagan panganggening basa. Basa ingkang dipunginakaken wonten ing karya sastra inggih menika asiling *keatifitas* saking panganggit. Panganggit minangka *penghasil* karya sastra tamtu kedah *keatif* anggenipun ngginakaken tetembungan wonten ing karya sastra supados saged narik kawigatosan pamaos. Ananging wonten ing kasunyatanipun, pamaos dereng tamtu mangertos ancas ingkang dipunkajengaken dening panganggit wonten ing karya sastra kasebut. Perkawis menika gayut kaliyan panganggening basa dening panganggit. Panganggit kathah ngginakaken tembung-tembung endah, tembung-tembung ingkang taksih winates panganggenipun, saha tembung ingkang gadhah makna boten sejatosipun. Makna ingkang boten sejatosipun menika dipunsebut makna konotatif.

Tuladhanipun makna konotatif wonten ing panganggening tembung inggih menika tembung sekar. Tembung ingkang ngemu raos positif utawi negatif saged katingal saking *referen* tembung menika. Tembung sekar menawi dipuntegesi umum utawi miturut makna denotasi inggih menika makna ingkang sejatosipun gadhah teges peranan tetuwuhan ingkang bakal woh. Dene tembung sekar menawi dipuntegesi miturut makna konotatif utawi makna ingkang boten sejatosipun gadhah teges tiyang estri ingkang gadhah praupan ayu utawi menapa

kemawon ingkang gayut kaliyan kaendahan. Saengga, tembung sekar menika gadhah *nilai rasa* ingkang positif.

Panganggening tembung-tembung ingkang boten umum utawi tembung ingkang gadhah makna boten sejatosipun menika saged dipunpanggiaken wonten ing cerkak minangka salah satunggaling jinising karya sastra. Cerkak menika salah satunggaling perangan wacana ingkang ngandharaken babagan pagesangan utawi prastawa wonten ing masarakat ingkang salebetipun ngemu tembung, frasa, saha ukara. Wonten ing pangrembakanipun, cerkak kathah dipunserat wonten ing media massa, kados wonten ing Djaka Lodhang, Panjebar Semangat.

Adhedhasar saking perkawis menika, makna konotatif ingkang wonten ing cerkak kalawarti Panjebar Semangat wedalan taun 2013 dados babagan ingkang narik kawigatosan panaliti kangge dipunteliti. Tuladhanipun makna konotatif wonten ing cerkak kalawarti Panjebar Semangat saged dipuntingali saking pethikan cerkak wonten ing ngandhap menika.

‘Dhengkulmu! Daging kok kuru ngene, tur kemesar neng weteng.’

Pethikan cerkak wonten ing nginggil, tembung dhengkulmu ngemu raos *kasar*. Tembung dhengkulmu menika kalebet tembung ingkang gadhah *konotasi kasar* amargi dipunandharaken mawi basa ingkang kasar saha dipunandharaken dening tiyang ingkang saweg murka. Tembung dhengkulmu wonten ing pethikan cerkak ing nginggil gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes. Miturut *konteks* ukaranipun, tembung dhengkulmu ngemu raos *kasar* amargi tembung menika dipunginakaken dening paraga wonten ing cerkak ingkang saweg murka dhateng paraga sanesipun.

Tembung dhengkulmu wonten pethikan cerkak ing nginggil kalebet tembung ingkang gadhah makna konotatif. Tembung dhengkulmu ngemu teges ingkang boten sejatosipun inggih menika pisuhan ingkang nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes. Tembung dhengkulmu menika ngandharaken babagan ingkang kasar saha boten sopan.

Fokus panaliten wonten ing panaliten inggih menika jinising makna konotatif ingkang dipunginakaken dening panganggit wonten ing cerkak kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013. Panaliten menika dipunsukani irah-irahan “makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013.”

B. Underaning Perkawis

Adhedhasar dhasaring panaliten kasebut ing nginggil, dipundhapak underaning perkawis kados kasebut wonten ing ngandhap menika.

1. Jinising makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat.
2. *Fungsi* makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat.
3. Tegesipun makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat.
4. *Frekuensi* panganggening makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat.

C. Watesaning Perkawis

Adhedhasar underaning perkawis kasebut ing nginggil, panaliten menika dipunwatesi perkawis-perkawis wonten ing ngandhap menika.

1. Jinising makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.
2. *Fungsi* saha wujud makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.
3. Tegesipun makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.

D. Wosing Perkawis

Miturut watesaning perkawis, wonten panaliten menika badhe dipunrembag perkawis wonten ing ngandhap menika.

1. Menapa kemawon jinisipun makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013?
2. Kadospundi *fungsi* saha wujud makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013?
3. Kadospundi tegesipun makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013?

E. Ancasing Panaliten

Ancasing panaliten ingkang badhe kagayuh dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

1. Ngandharaken jinising makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013?

2. Ngandharaken *fungsi* saha wujud makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013?
3. Ngandharaken tegesipun makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013?

F. Paedahing Panaliten

Panaliten menika dipunpangajab saged paring sumbang kangge sedaya pihak.

1. Panaliten menika ngandharaken babagan *objek* ingkang dipunteliti inggih menika cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Asiling panaliten menika awujud pirembagan babagan makna konotatif ingkang wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Asiling panaliten menika gadhah ancas supados pamaos gampil anggenipun negesi tembung-tembung ingkang dipunginakaken panganggit wonten ing cerkak, mliginipun cerkak wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat. Saengga pamaos saged mangertos amanat ingkang dipunandharaken dening panganggit.
2. Panaliten menika ugi dipunpangajab saged paring panyengkuyung dhumateng pamaos anggenipun *mengapresiasi* karya sastra, mliginipun cerkak wonten ing kalawarti Panjebar Semangat. Mekaten ugi, kangge paring seserepan dhateng tiyang sanes babagan makna konotatif ingkang wonten ing cerkak kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.

G. Pangertosan

Pangertosan istilah wonten ing ngandhap menika gadhah ancas supados boten klentu anggenipun negesi tetembungan wonten ing panaliten. Panaliten kanthi irah-irahan makna konotatif wonten ing cerkak kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013, dipunandharaken pangertosan-pangertosanipun wonten ing ngandhap menika.

1. Makna konotatif

Makna konotatif inggih menika makna ingkang tembungipun sampun pikantuk wuwuhan *nilai rasa*, inggih menika wuwuhan ingkang sipatipun nuwuhaken raos *positif* utawi *negatif*. Panaliten menika ngandharaken babagan jinisipun makna konotatif ingkang saged kaperang dados kalih inggih menika *konotasi baik* kaliyan *konotasi tidak baik*.

2. Cerkak wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat

Cerita cekak (cerkak) inggih menika asiling karya sastra awujud cerita kanthi cekak mawi basa Jawi modern minangka *media penyampaian*. Kumpulan cerkak wonten panaliten inggih menika cerkak ingkang dipunserat wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.

BAB II

GEGARAN TEORI

A. Landhesan Teori

1. *Semantik*

Semantik menika asalipun saking basa Yunani ‘*semantickos*’ ingkang gadhah teges “*penting; berarti*”. Minangka istilah teknis, *semantik* gadhah teges “*studi tentang makna*” (Aminuddin, 1988:15). Dene menawi wonten ing basa Jawi, *semantik* sinebut widyamakna. Widyamakna dumadi saka tembung ‘widya’ gadhah teges “ngelmu” saha ‘makna’ gadhah teges “teges”. Saengga, widyamakna inggih menika perangan ngelmu basa ingkang ngandharaken babagan teges saha perkawis-perkawis ingkang wonten gegayutanipun kaliyan ngelmu teges (Sasangka, 1989: 185). Perkawis ingkang wonten gegayutanipun kaliyan ngelmu teges inggih menika widyaswara, widyatembung, saha widyaukara. Perkawis ingkang karembug tanpa nggatosaken widyamakna boten wonten ginanipun, amargi ukara saha *frasa* ingkang dipundamel tanpa ngginakaken widyamakna, ukara saha *frasa* menika gadhah surasa ingkang boten limrah. Tuladhanipun :

- a. Becak // mbalang // uwong.
J   W   L
- b. Jumadi // mbalang // becak.
J   W   L

Tuladha a wonten ing nginggil menawi dipuntingali saking pranataning ukara, kalebet ukara ingkang leres amargi wonten jejer, wasesa, saha lesanipun. Ananging, ukara ingkang saged dipuntampi dening nalar namung ukara b.

Perkawis menika nedahaken bilih menawi damel ukara menika boten namung leres strukturipun, ananging surasanipun ukara menika ugi kedah leres.

Teges ingkang dipunrembag wonten ing *semantik* boten namung teges wonten ing tembung kemawon, ananging ugi teges ingkang wonten ing *frasa*, saha teges ingkang wonten ing ukara. *Semantik* minangka salah satunggaling peranan *struktur bahasa* gadhah peran ingkang wigati wonten ing kajian sastra mliginipun babagan *telaah makna*. Makna kata dados bidang kajian wonten ing ngelmu *semantik*.

Chaer (1989: 60) ngandharaken bilih wonten ing *semantik* ingkang dados pirembaran inggih menika gegayutan antawisipun tembung kaliyan konsep makna saking tembung kasebut. Dene miturut Tarigan (1985: 7) *semantik* menika ngrembag babagan lambang-lambang utawi tandha-tandha ingkang ngandharaken makna, gayutanipun makna ingkang satunggal kaliyan makna sanesipun, saha *pengaruh* kangge masarakat. Saengga, *semantik* menika gayut kaliyan makna ingkang dipunginakaken dening masarakat panuturipun.

Pamanggihipun Chaer kaliyan Tarigan menika sejatosipun sami, inggih menika ngandharaken bilih *semantik* menika gegayutanipun tembung utawi tandha-tandha kaliyan konsep makna saking tembung utawi tandha-tandha kasebut. Ingkang mbedakaken inggih menika Chaer namung ngandharaken gegayutan antawisipun tembung menika piyambak. Dene Tarigan ngandharaken gegayutanipun makna kaliyan pengaruh kangge masarakat. Salajengipun, miturut Keraf (1969: 143) *semantik* inggih menika peranan tatabahasa ingkang

ngandharaken makna, madosaken mila bukanipun tembung saha pangrembakanipun.

Miturut andharan para ahli wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih *semantik* inggih menika ngelmu ingkang ngrembag babagan lambang-lambang utawi tandha-tandha ingkang ngandharaken makna, gayutanipun makna satunggal kaliyan makna sanesipun, saha gayutanipun antawisipun tembung kaliyan konsep utawi makna saking tembung menika piyambak.

2. Makna

Makna inggih menika gegayutanipun antawisipun perangan-peranganipun basa, mliginipun tembung (Fatimah, 1993: 5). Dene miturut Leech (wonten ing Hadiwidjoyo, 1993: 16) makna inggih menika gegayutan antawisipun sedaya ingkang saged *dikomunikasikan* kaliyan basa. Salajengipun miturut Kridalaksana (2001: 1993) makna inggih menika andharan saking pawicantenan utawi tindak tandukipun tiyang mawi individu utawi kelompok ingkang gadhah *pengaruh satuan bahasa* saengga mujudaken *persepsi* ingkang beda-beda.

Pangertosan makna ingkang dipunandharaken dening Fatimah menika beda kaliyan andharanipun Kridalaksana. Fatimah ngandharaken bilih makna inggih menika gegayutanipun antawisipun perangan-perangan basa menika piyambak. Dene Kridalaksana ngandharaken bilih makna menika langkung ngrembag babagan *pemahaman persepsi* wonten ing pawicantenan antawisipun tiyang satunggal kaliyan tiyang sanesipun amargi wonten *pengaruh satuan bahasa*.

Salajengipun Aminuddin (1988: 52-53) ngandharaken bilih makna inggih menika gegayutan antawisipun basa kaliyan *dunia luar* ingkang sampun dipunsarujuki dening para panganggening basa. Saking pangertosan menika, wonten tigang unsur pokok ingkang kawrat wonten ing salebetipun pangertosan makna, inggih menika:

(1) makna adalah hasil hubungan antara bahasa dengan dunia luar, (2) penentuan hubungan terjadi karena kesepakatan para pemakai, (3) perwujudan makna itu dapat digunakan untuk menyampaikan informasi sehingga dapat saling dimengerti.

Saking andharan para ahli wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih makna inggih menika teges saking tembung utawi maksud saking pamicara ingkang damel tembung kasebut beda kaliyan tembung sanesipun.

3. Jinisipun Makna

Makna inggih menika babagan ingkang dipunrembag wonten ing ngelmu *semantik*. Makna kasebut saged kaperang dados maneka jinis. Miturut Leech (wonten ing Chaer, 1989: 61) makna menika saged kaperang dados pitu, inggih menika: a) makna konseptual, b) makna konotatif, c) makna stilistika, d) makna afektif, e) makna refleksi, f) makna kolokatif, g) makna tematik. Salajengipun, miturut Chaer (1989: 61) *kriteria* ingkang saged mbedakaken jinising makna inggih menika.

Berdasarkan jenis semantiknya dapat dibedakan antara makna leksikal dan makna gramatikal, berdasarkan ada tidaknya referen pada sebuah kata/leksem dapat dibedakan adanya makna referensial dan makna nonreferensial, berdasarkan ada tidaknya nilai rasa pada sebuah kata/leksem dapat dibedakan adanya makna denotative dan makna konotatif, berdasarkan ketepatan maknanya dikenal adanya makna kata dan makna istilah atau makna umum dan makna khusus. Lalu berdasarkan kriteria lain atau sudut

pandang lain, dapat disebutkan adanya makna-makna asosiatif, kolokatif, reflektif, idiomatik, dan sebagainya.

Pateda (2001: 97) ngandharaken bilih makna menika kaperang dados saperangan jinis inggih menika makna afektif; makna deskriptif, makna menika ugi dipunsebut makna kognitif utawi makna referensial; makna ekstensi; makna emotif; makna gereflekter; makna gramatikal; makna ideasional; makna intensi; makna khusus; makna kiasan; makna kognitif; makna kolokasi; makna konseptual; makna konstruksi; makna konstekstual; makna leksikal; makna lokusi; makna pictorial; makna proposisional; makna pusat; makna referensial; makna sempit; makna stilistika; makna tekstual; makna tematis; makna denotatif; saha makna konotatif.

Miturut pamanggihipun para ahli wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih makna menika jinisipun maneka warni. Jinisipun makna menika saged dipuntingali saking pamanggihipun para ahli kasebut. Wonten pamanggihipun para ahli kasebut, makna konotatif kaliyan makna reflektif menika kalebet jinisipun makna ingkang sami-sami dipunandharaken dening Leech saha Chaer. Dene makna konseptual, makna afektif, makna konotatif, makna stilistika, saha makna tematik menika kalebet jinisipun makna ingkang sami-sami dipunandharaken dening Leech saha Pateda.

Salajengipun, makna leksikal, makna gramatikal, makna referensial, makna denotative, makna konotatif, makna khusus, saha makna kolokatif menika kalebet jinisipun makna ingkang sami-sami dipunandharaken dening Chaer saha

Pateda. Makna konotatif menika salah satunggaling makna ingkang dipunandharaken dening sedaya ahli kasebut.

4. Makna Konotatif

Miturut Keraf (1994: 29) makna konotatif inggih menika jinising makna ingkang *stimulus* saha *respons* menika ngemu nilai emosional. Makna konotatif ugi saged dipunsebut makna konotasional, makna emotif, utawi makna evaluatif. Makna konotatif kaginakaken dening pamicara kangge ngandharaken raos sarujuk menapa boten sarujuk dhumateng tiyang sanes. Makna konotatif sejatosipun inggih menika makna denotasi ingkang pikantuk wuwuhan *nilai rasa*. Jumbuh kaliyan andharan wonten ing nginggil, Aminuddin (1988: 88) ugi ngandharaken bilih makna konotatif inggih menika makna ingkang tembungipun pikantuk wuwuhan *nilai rasa*. Mekaten ugi bab ingkang dipunandharaken dening Hardiyanto (2008: 22) bilih makna konotatif inggih menika *satuan lingual* awujud makna kanthi wuwuhan *nilai rasa*.

Tembung ingkang kalebet makna denotasi saha gadhah makna sami kaliyan tembung sanesipun saged nuwuhaken tembung ingkang beda maknanipun. Perkawis menika kadadosan amargi wonten *pandangan* saking masarakat awujud nilai utawi norma budaya ingkang wonten ing masarakat kasebut. Tuladhanipun tembung makna denotasi ingkang gadhah makna sami inggih menika abdinipun, pembantu, saha pekathik. Sedaya tembung menika gadhah teges *pembantu*. Tembung abdinipun, pembantu, saha pekathik kalawau gadhah raos ingkang beda menawi dipunginakaken wonten ing pawicantenan.

Tembung abdinipun ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pembantu utawi pekathik. Andharan wonten ing nginggil jumbuh kaliyan andharanipun Pateda (2001: 112) ingkang ngandharaken bilih makna konotatif menika kapanggihaken amargi wonten *asosiasi perasaan* saking para panganggening basa tumrap tembung ingkang dipunpanggihaken menawi saweg mirengaken utawi maos.

Tembung ingkang ngemu raos positif utawi negatif saged katingal saking *referen* tembung menika menawi dipunginakaken minangka perlambang. *Referen* tembung ingkang dipunginakaken minangka lambang bab positif ugi ngemu raos ingkang positif. *Referen* tembung ingkang dipunginakaken minangka lambang negatif ugi ngemu raos ingkang negatif. Tuladhanipun tembung ingkang ngemu raos positif inggih menika *burung garuda*. *Burung garuda* minangka lambang Negara Republik Indonesia tamtu ngemu raos positif. Dene tuladhanipun tembung ingkang ngemu raos negatif inggih menika sato baya ingkang dipundadosaken pralambang bab ala. Sato baya menika umumipun dipunginakaken kangge nggambaraken tiyang kakung ingkang remen gantos-gantos anggenipun pepacangan.

Miturut andharan para ahli wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih makna konotatif inggih menika makna ingkang boten sejatosipun, makna ingkang ngemu raos positif utawi negatif.

5. Jinisipun Konotasi

Soedjito (1992: 54) ngandharaken bilih konotasi menika saged kaperang dados kalih jinis, inggih menika a) *konotasi positif* saha b) *konotasi negatif*. *Konotasi positif* menika ngemu raos: inggil, sae, alus, sopan, nengsemake, sakral, tuladhanipun: tembung abdinipun. Dene konotasi negatif ngemu raos: asor, ala, kasar, kotor, porno, saha boten sopan, tuladhanipun: tembung batur. Tarigan (1985: 60) ugi ngandharaken bilih ragam *konotasi* menika saged kaperang dados kalih. Ingkang mbedakaken kaliyan andharanipun Soedjito inggih menika bilih Tarigan merang jinising *konotasi* dados *konotasi baik* saha *konotasi tidak baik*.

a) *Konotasi baik*

Tembung-tembung ingkang gadhah *konotasi baik* dipunanggep ngemu raos ingkang langkung inggil, sae, saha sopan dening masarakat. *Konotasi baik* kaperang dados kalih, inggih menika: 1) *konotasi tinggi* saha 2) *Konotasi ramah*.

1) *Konotasi tinggi*

Konotasi tinggi inggih menika tembung-tembung sastra ingkang gadhah raos langkung sae saha endah menawi dipunpirengaken utawi dipunginakaken. Tembung-tembung ingkang gadhah raos langkung sae saha endah menawi dipunpirengaken kados mekaten gadhah *konotasi tinggi* utawi ngemu raos ingkang inggil. Miturut andharan wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih titikanipun tembung ingkang ngemu *konotasi tinggi* inggih menika:

- (a) Tembung-tembung ingkang dipunginakaken inggih menika tembung sastra ingkang pangangenipun taksih winates.

- (b) Tembung-tembung ingkang saged nuwuhaken raos *sega* menawi dipunpirengaken.

Tuladhanipun: ‘Celak pigura gambare lare jaler, **yoga** kula niku.’ (KK/10/20)

Data ing nginggil ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **yoga**. Tembung **yoga** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **yoga** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung lare. Tembung **yoga** menika kalebet *konotasi tinggi* amargi tembung **yoga** menika asalipun saking basa Sanskerta.

Miturut Baoesastra Djawa tembung **yoga** gadhah teges anak. Tembung **yoga** menika kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi wonten ing masarakat samenika, panganggenipun tembung **yoga** menika taksih winates saha boten umum amargi dereng tamtu masarakat menika mangertos tegesipun. Panganggenipun tembung **yoga** menika katujukaken kangge tiyang ingkang gadhah kalenggahan ingkang inggil.

2) *Konotasi ramah*

Konotasi ramah menika tembung-tembung ingkang asalipun saking basa padintenan inggih menika basa dhialek utawi basa dhaerah. Panganggening *konotasi ramah* wonten ing masarakat saged nuwuhaken raos langkung akrab saha boten *canggung*. Miturut andharan wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih titikanipun tembung ingkang ngemu *konotasi ramah* inggih menika:

- (a) Tembung-tembung ingkang asalipun saking basa dhialek.
- (b) Tembung-tembung ingkang nuwuhaken raos langkung akrab.

Tuladhanipun: Ssst... Aja **crigis**! Ra sah kakehan cangkem, nyoh iki gek diudut disik! Samanto ngulungake bungkus roko sing isine kari saeler sisan sakoreke.’ (OL/7/13)

Data ing nginggil ingkang ngemu tembung kalebet tembung *konotasi ramah* awujud tembung **crigis**. Miturut Baoesatra Djawa tembung **crigis** gadhah teges kakean pangandikan. Tembung **crigis** kalebet tembung *konotasi ramah* sanajan menawi dipunraosaken ugi saged kalebet *konotasi kasar*. Ananging panganggenipun tembung **crigis** dening panutur dhateng mitra tuturipun wonten data ing nginggil menika nedahaken bilih antawisipun panutur saha mitra tuturipun menika gadhah pasedherekan ingkang sampun caket. Panganggenipun tembung **crigis** menika ugi boten tamtu amargi panutur saweg murka dhateng mitra tuturipun. Saengga, tembung **crigis** wonten data ing nginggil menika kalebet tembung *konotasi ramah*.

b) Konotasi tidak baik

Konotasi tidak baik inggih menika tembung-tembung ingkang panganggenipun dipunanggep boten sopan utawi kasar dening saperangan masarakat. Panganggening *konotasi tidak baik* saged nuwuhaken raos pakewuh tumrap tiyang sanes. *Konotasi tidak baik* menika saged kaperang dados gangsal, inggih menika 1) *konotasi berbahaya*, 2) *konotasi tidak pantas*, 3) *konotasi tidak enak*, 4) *konotasi kasar*, saha 5) *konotasi keras*.

(1) Konotasi berbahaya

Konotasi berbahaya inggih menika tembung-tembung ingkang wonten gegayutanipun kaliyan kapitadosan masarakat tumrap babagan ingkang sipatipun *magis*. Wonten ing wekdal utawi papan tartamtu, masarakat ingkang badhe

ngendika menika kedah ngatos-atos supados boten wonten kadadosan ingkang nuwuhaken bebaya. Panutur ugi boten pikantuk ngendika ngginakaken tembung-tembung ingkang dipunanggep *tabu*. Kadosta, menawi panutur saweg wonten ing wana. Wana menika salah satungaling papan ingkang wingit saengga panutur ingkang badhe ngendika wonten ing wana tamtu wonten paugeranipun inggih menika kedah ngatos-atos. Menawi anggenipun ngendika boten leres saha boten ngatos-ngatos saged gadhah piwales saking menapa ingkang dipuntindakaken. Tembung-tembung ingkang menawi dipunandharaken kirang sae, kadosta sawer saged dipunsebut ngginakaken tembung *ikat pinggang*, tikus saged dipunsebut ngginakaken tembung putri.

Miturut andharan wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih titikanipun tembung ingkang ngemu *konotasi berbahaya* inggih menika:

- (a) Tembung-tembung ingkang sipatipun *magis*.
- (b) Tembung-tembung ingkang dipunanggep *tabu*.

(2) *Konotasi tidak pantas*

Konotasi tidak pantas inggih menika tembung-tembung ingkang kedahipun boten dipunandharaken ananging dening tiyang sanes dipunandharaken dhateng tiyang sanesipun. Menawi tembung menika dipunandharaken dhateng tiyang sanes, panutur tamtu saged dipuncacat dening masarakat amargi dipunanggep kirang sopan. Panganggening tembung-tembung ingkang boten trep dhateng tiyang sanes saged nuwuhaken raos boten sae. Mekaten ugi, menawi tembung-tembung boten trep menika dipunandharaken dhumateng tiyang ingkang langkung inggil martabatipun saking panutur.

Miturut andharan wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih titikanipun tembung ingkang ngemu *konotasi tidak pantas* inggih menika:

- (a) Tembung-tembung ingkang dipunandharaken dhateng tiyang sanes saged nuwuhaken raos boten sae.
- (b) Tembung-tembung ingkang kedahipun boten dipunandharaken ananging dening tiyang sanes dipunandharaken dhateng tiyang sanesipun.

Tuladhanipun: ‘Wareg ngeloni, ucul, ngedhagna arek wedok sing wis kadhung **meteng**.’ (OOP/4/10)

Data ing nginggil ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak pantas* awujud tembung **meteng**. Tembung **meteng** kalebet tembung *konotasi tidak pantas* amargi tembung **meteng** menika dipunraosaken boten sae utawi boten trep dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung ngandhut utawi mbobot. Semanten ugi, menawi dipuntingali saking teges, tembung **meteng** menika gadhah teges ngandhut jabang bayi ing padharan. Menawi dipuntingali saking panganggenipun wonten ing masarakat, tembung **meteng** menika saged dipunginakaken kangge sinten kemawon, kalebet kangge ngandharaken sato. Ananging wonten pethikan cerkak wonten data (1) tembung **meteng** menika dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang estri.

(3) *Konotasi tidak enak*

Konotasi tidak enak inggih menika salah satunggaling jinising konotasi ingkang gayut kaliyan pagesangan wonten ing masarakat. Tembung-tembung kirang sae menawi dipunginakaken wonten ing pagesangan dados kirang trep saha

kirang sae menawi dipunpirengaken. Miturut andharan wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih titikanipun tembung ingkang ngemu *konotasi tidak enak* inggih menika tembung-tembung ingkang kirang sae menawi dipunpirengaken.

Tuladhanipun: ‘Okey!’, saure sajak **kumenthus.**’ (S/11/6)

Data menika ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak enak* awujud tembung **kumenthus.** Miturut Baoesastra Djawa tembung **kumenthus** gadhah teges umuk. Tembung **kumenthus** kalebet tembung *konotasi tidak enak* amargi tembung **kumenthus** menika dipunraosaken kirang sae menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Tembung **kumenthus** menawi dipunraosaken ugi ngemu teges kawontenan tiyang ingkang gadhah sipat gumede utawi ngandharaken satunggal perkawis kanthi langkung. Perkawis menika tamtu boten sae katindakaken, tiyang ingkang nindakaken perkawis kados mekaten nedahaken menawi tiyang menika gadhah sipat ingkang boten sae. Tembung kumenthus wonten data ing nginggil kalebet tembung *konotasi tidak enak* ingkang kirang trep utawi kirang sae menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes.

(4) *Konotasi kasar*

Konotasi kasar inggih menika tembung-tembung ingkang umumipun dipunandharaken dening rakyat jelata menawi dipunmirengaken menika ngemu raos kasar. *Konotasi kasar* umumipun ugi dipunginakaken dening panutur ingkang saweg murka.

Miturut andharan wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih titikanipun tembung ingkang ngemu *konotasi kasar* inggih menika:

- (a) Tembung-tembung kasar.
- (b) Tembung-tembung ingkang dipunginakaken dening panutur ingkang saweg murka.

Tuladhanipun: ‘Kaplalah mider mrana-mrene mbarang crita utawa nembang, aku sing ngendhang, ngirid bocah **glandhangan** sapirang-pirang sing dadi momongane.’ (PNK/2/2)

Data ing nginggil ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi kasar* awujud tembung **glandhangan**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **glandhangan** menika gadhah teges tiyang ingkang kluntang-klantung boten gadhah griya utawi padamelan. Tembung **glandhangan** ngemu raos langkung kasar menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung tunawisma. Tembung **glandhangan** menika kirang sae menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Tembung **glandhangan** menika dipunraosaken kasar amargi panganggening tembung **glandhangan** menika umumipun dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang-tiyang ingkang sare utawi gesangipun wonten ing sapinggiran margi boten gadhah griya, ingkang padamelanipun dados pengemis. Dene menawi tunawisma sanajan gadhah teges sami kemawon kaliyan **glandhangan** inggih menika tiyang ingkang boten gadhah griya, ananging menawi dipunraosaken langkung boten kasar saha langkung sae.

(5) *Konotasi keras*

Konotasi keras inggih menika tembung-tembung utawi ungkapan ingkang ngemu tuturan ingkang nyagetaken. Menawi dipuntingali saking *segi arti*,

tembung ingkang ngemu tuturan ingkang nyangetaken dipunsebut hiperbola, salajengipun menawi dipuntingali saking *segi nilai rasa* utawi *konotasi* saged dipunsebut *konotasi keras*. Babagan ingkang boten umum saged dipunandharaken ngginakaken tembung panandhing utawi tembung kiasan ingkang sipatipun nyangetaken tuturan. Kejawi menika, cara sanesipun kangge nedahaken tembung menika kalebet *konotasi keras* inggih menika:

1. menawi kasusun saking kalih tembung ingkang gadhah pangertosan sami (tembung saroja). Tuladhanipun: edi peni, guyup rukun.
2. menawi kasusun saking ulangan salin swara. Tuladhanipun: tingkah polah, lenggak-lenggok.

Miturut andharan wonten ing nginggil, saged dipunpendhet dudutan bilih titikanipun tembung ingkang ngemu *konotasi keras* inggih menika:

- (a) Tembung-tembung ingkang dipunginakaken dening panutur kalebet hiperbola,
- (b) Ngginakaken tembung panandhing utawi awujud tembung kiasan,
- (c) Tembung-tembung ingkang kasusun saking kalih tembung ingkang gadhah pangertosan sami (tembung saroja),
- (d) Tembung-tembung ingkang kasusun saking ulangan salin swara,
- (e) Tembung-tembung ingkang awujud ujaran,
- (f) Tembung-tembung menika sipatipun nyangetaken tuturan.

Tuladhanipun: ‘Mesakke simbok lan adhi-adhiku...’ kandhane Tikno sinambi nggloso ana saknduwure klasa plastik sing **anyep njejet**.’
(OL/14/57)

Data ing nginggil ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud hiperbola inggih menika tembung **anyep njejet**. Tembung **anyep njejet** kalebet tembung *konotasi keras* amargi tembung **anyep njejet** menika kalebet hiperbola inggih menika tembung ingkang gadhah teges nyangetaken. Tembung ingkang kalebet hiperbola menika salah satunggal titikan saking *konotasi keras*. Tembung ingkang dipunsebut hiperbola inggih menika tembung kanthi teges ingkang nyangetaken. Tembung **anyep njejet** gadhah teges adhem sanget. Tembung anyep sejatosipun sampun ngandharaken kawontenan ingkang adhem, ananging kangge nyangetaken tuturan menika salajengipun dipuntambahi tembung njejet dados **anyep njejet**.

Panganggening makna konotatif wonten ing cerkak ingkang dipunginakaken dening panganggit gadhah ancas kangge nuwuhaken *imajinasi* dhateng pamaos. Perkawis menika saged kagayuh menawi panganggening tembung menika trep antawisipun tembung satunggal kaliyan tembung sanesipun. Panganggening makna konotatif wonten ing cerkak ugi saged narik kawigatosan pamaos. Makna konotatif sipatipun *subjektif* ateges wonten *pergeseran makna* umum (denotatif) amargi sampun pikantuk wuwuhan *rasa* saha *nilai rasa* tartamtu (Alwasilah, 1985: 147).

6. Fungsi Makna Konotatif

Panganggening basa ingkang trep wonten ing karya sastra mliginipun cerkak, saged damel pamaos langkung mangertos wosipun cariyos cerkak menika. Pamaos ingkang saged mangertos wosipun cariyos tamtu saged ngraosaken kekajengipun panganggit. Gayut kaliyan babagan menika, wonten ing panaliten

menika boten namung ngandharaken jinising makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 ananging ugi ngandharaken *fungsi* makna konotatif ingkang dipunginakaken dening panganggit. *Fungsi* saking panganggening makna konotatif wonten ing cerkak inggih menika:

a. Mujudaken tuturan langkung endah.

Titikan ingkang nedahaken bilih panganggening makna konotatif wonten ing cerkak menika kangge mujudaken tuturan langkung endah inggih menika wonten panganggening purwakanthi. Purwakanthi inggih menika unen-unen ukara ingkang runtut basa utawi sastranipun. Purwakanthi saged awujud ukara limrah, paribasan, utawi tembang. Subalidinata (1981: 60) ngandharaken bilih purwakanthi menika saged kaperang dados tiga, inggih menika:

1) Purwakanthi swara

Purwakanthi swara inggih menika unen-unen ingkang runtut swantenipun (vokal). Tuladhanipun: gemi setiti ngati-ati, bungah susah iku lumrah, desa mawa cara negara mawa tata.

2) Purwakanthi sastra

Purwakanthi sastra inggih menika unen-unen ingkang runtut sastranipun (konsonan). Tuladhanipun: tata titi tatas titis, cecer cicir cewet, kala kula kelas kalih kula kulak kalo.

3) Purwakanthi basa/lumaksita

Purwakanthi basa/lumaksita inggih menika unen-unen ingkang kadhapuk saking kalih gatra. Pungkasanipun gatra kapisan, dados wiwitanipun gatra kaping

kalih. Tuladhanipun: jarwa pinter, pintere satriya ing pringgondani; bayem arda, ardane ngrusak busana; kolik priya, priyagung anjani putra.

b. Mujudaken tuturan langkung alus.

Titikan ingkang nedahaken bilih panganggening makna konotatif wonten ing cerkak menika kangge mujudaken tuturan langkung alus inggih menika wonten panganggening ragam alus/krama. Tingkat tutur krama gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos sopan ingkang inggil, tingkat tutur menengah gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos sopan ingkang sedang, tingkat tutur biasa gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos sopan ingkang asor. Tingkat tutur menika wonten ing basa Jawi dipunwastani tingkat tutur krama saha ngoko (Sudaryanto, 1992: 5).

Tuladhanipun: ‘Seprene wiwit lulus fakultas hukum, Kardono urip ing desane, saben dinane nggarap sawah warisan saka wong tuwane sing wis padha **suwargi**.’ (C/2/5)

Tembung **suwargi** wonten data ing nginggil gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus amargi tembung **suwargi** wonten ing nginggil menawi dipunpriksani saking jinis tingkat tuturipun menika kalebet ragam alus/krama. Perkawis menika nedahaken bilih tembung **suwargi** dipunginakaken supados tuturan menika langkung alus.

Semanten ugi, menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **suwargi** menika kalebet ragam alus/krama amargi dipunginakaken dening panganggit kangge ngandharaken tiyang sepuhipun paraga Kardono ingkang sampun boten wonten. Panganggenipun tembung **suwargi** ingkang katujukaken dhateng tiyang sepuhipun paraga Kardono nedahaken bilih tembung **suwargi** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus.

c. Mujudaken tuturan langkung akrab

Tarigan (1985: 63) ngandharaken bilih tiyang gesang wonten ing masarakat umumipun anggenipun ngandharaken pawicantenan ngginakaken basa dhaerah utawi dhialek. Panganggening basa dhaerah utawi dhialek mujudaken tuturan menika langkung akrab.

Tuladhanipun : ‘Aja ngomyang! **Gage** kandhaa!’ (DGP/12/28)

Tembung **gage** wonten data ing nginggil gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab. Panganggenipun tembung **gage** wonten data ing nginggil ingkang nedahaken bilih antawisipun panutur saha mitra tuturipun menika gadhah pasedherekan ingkang sampun caket. Perkawis menika katingal saking panganggening tembung **gage** minangka basa dhaerah ingkang sejatosipun rada ngemu raos kasar.

d. Nedahaken raos boten remen tumrap tiyang sanes.

Tarigan (1985: 66) ngandharaken bilih tiyang gesang wonten ing masarakat menika tamtu nate ngandharaken perkawis utawi tembung ingkang kedahipun boten dipunandharaken amargi menawi dipunandharaken saged nuwuhaken raos ingkang kirang sopan. Panganggening tembung ingkang kedahipun boten dipunandharaken menika saged nuwuhaken raos boten sae. Perkawis menika nedahaken bilih panutur ingkang ngandharaken tembung-tembung ingkang sejatosipun kirang sopan dipunandharaken menika tiyang ingkang gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun utawi gadhah pasedherekan ingkang boten sae wonten ing masarakat.

Tuladhanipun: ‘Angger **klayaban** Mas Puspa War mesthi ngajak Gus Mun.’
(OOP/6/1)

Tembung **klayaban** menika ugi gayut kaliyan perkawis ingkang kirang sae, saengga panganggenipun tembung **klayaban** menika katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. Tembung **klayaban** wonten data ing nginggil gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes amargi wonten data menika ngandharaken tembung **klayaban** ingkang dipunraosaken kirang sae menawi dipunmirengaken. Panganggening tembung **klayaban** menika saged nedahaken bilih panutur ingkang ngandharaken tembung menika gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **klayaban** menika dipunginakaken paraga sanes kangge nggambaraken paraga Puspa War ingkang asring tindak kaliyan Gus Mun wonten papan-papan kados papan lokalisasi.

e. Nedahaken raos murka tumrap tiyang sanes.

Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang basanipun kasar, saged ugi ngginakaken tembung ingkang ngemu sindiran dhateng tiyang sanes.

Tuladhanipun: ‘Ora lega atimu ya, nek ora **nggendhak** bojone uwong.’
(KK/10/10)

Tembung **nggendhak** wonten data ing nginggil gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes. Wonten data menika tembung **nggendhak** ugi dipunraosaken kasar menawi dipunmirengaken. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Tembung **nggendhak** menika tembung

ingkang dipunandharaken nalika saweg murka. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **nggendhak** wonten data ngemu raos kasar amargi dipunginakaken dening paraga estri minangka garwanipun paraga Hartadi ingkang saweg murka dhateng paraga Mona amargi dipunanggep sampun ngrebut Hartadi saengga paraga estri menika ngendhika dhateng paraga Mona kanthi nyebut tembung **nggendhak**. Panganggening tembung **nggendhak** wonten ing *konteks* saged nuwuhaken panyaruwe dening pamaos bilih tiyang ingkang ngendhika tembung **nggendhak** minangka tembung kasar menika saweg murka sanget dhateng paraga sanesipun.

f. Nyangetaken Tuturan

Pradopo (2002: 10) ngandharaken bilih kanthi teoritis, tembung ingkang kalebet hiperbola saha dwilingga salin swara menika saged dipunginakaken kangge nyangetaken tuturan. Dene, hiperbola menika saged kapanggihaken wonten ing tembung-tembung kanthi konotasi keras.

Babagan ingkang boten umum ingkang sipatipun nyangetaken tuturan saged dipunandharaken ngginakaken tembung panandhing utawi tembung kiasan. Tembung ingkang kasusun saking kalih tembung ingkang gadhah pangertosan sami ingkang kawastanan tembung saroja ugi gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Semanten ugi, tembung ingkang kalebet ulangan salin swara/dwilingga salin swara ugi gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

Tuladhanipun: ‘Tumrap Ribino jawabane Sekar kuwi **kaya geni sing sumelet.**’
(S/13/1)

Tembung **kaya geni sing sumelet** wonten data ing nginggil gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Tembung **kaya geni sing sumelet** menika ateges

kados dene geni ingkang benter sanget. Tembung kaya geni menika piyambak sejatosipun sampun nedahaken kawontenan kados dene geni, ingkang saged dipunmangertosi menawi geni menika sampun panas. Wonten data (1) tembung kaya geni menika taksih dipuntambahi kaliyan tembung sing sumelet dados **kaya geni sing sumelet**. Panganggening tembung sing sumelet ingkang mapan wonten wingkingipun tembung kaya geni menika nedahaken bilih tembung **kaya geni sing sumelet** menika gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

7. Cerkak wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat

Cerita cekak (cerkak) inggih menika asiling karya sastra awujud cerita cekak mawi basa Jawi modern. Wonten ing pangrembakanipun, cerkak dipunginakaken kangge ngandharaken pagesangan mawi sastra. Rosidi (lumantar Tarigan, 1985:175) ngandharaken bilih cerkak menika jinis sanes saking prosa, samenika cerkak dados wujud ingkang langkung dipunremeni wonten ing dunya kasustraan saksampunipun Perang Dunia II.

Wonten panaliten menika cerkak ingkang badhe dipunginakaken kangge data panaliten inggih menika cerkak wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Kalawarti inggih menika wedalan *berkala* ingkang kedah dipunmangertosi dening pamaos babagan *jurnalistik, pandangan topik aktual* (KBBI, 2005:698-699). Miturut wedalanipun, kalawarti saged kaperang dados kalawarti bulanan; tengah bulanan; saha mingguan. Miturut *pengkhususan isinya*, kalawarti saged kaperang dados kalawarti berita, wanita, remaja, olahraga, sastra, saha ilmu pengetahuan.

Kalawarti Panjebar Semangat inggih menika salah satunggaling kalawarti ingkang ngginakaken basa Jawi minangka *media penyampaian*. Kalawarti Panjebar Semangat kasebut medhal saben dinten Setu. Kalawarti Panjebar Semangat menika ngemu artikel awujud *topik-topik populer*, jagading lelembut, cerita sambung, apa tumon, lan sapanunggalanipun.

Kalawarti Panjebar Semangat gadhah rubrik ingkang tetep inggih menika cerkak. Rubrik Cerkak umumipun namung nyariosaken satunggal irah-irahan cerkak. Cerkak wonten ing kalawarti Panjebar Semangat menika asiling karya ingkang dipunkintu dening panganggit dhumateng redaksi kalawarti Panjebar Semangat. Cerkak wonten kalawarti Panjebar Semangat asring kaserat kanthi tema-tema ingkang sampun umum wonten ing masarakat, kadosta katresnan, *persahabatan*, perkawis kaluwarga. Panganggening tembung-tembung wonten ing cerkak menika awujud tembung-tembung ingkang gampil dipunmangertos saha ngginakaken basa-basa ingkang endah. Mekaten ugi, panganggening tembung ingkang boten umum saha tembung ingkang gadhah makna boten sejatosipun utawi makna konotatif. Panganggening makna konotatif wonten ing karya sastra dados perkawis ingkang umum.

B. Panaliten ingkang Gayut

Panaliten menika dipunjurung kaliyan panaliten-panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten babagan makna mliginipun makna konotatif wonten ing cerkak ing antawisipun:

panaliten/skripsi kanthi irah-irahan “*Makna Konotatif dalam Antologi Cerkak Majalah Djaka Lodhang edisi bulan Mei-Juli Tahun 2009*” ingkang dipunserat dening Umu Sya’adah taun 2008 mahasiswa Pendidikan Bahasa Jawa.

Panaliten anggitanipun Umu Sya’adah jumbuh kaliyan panaliten menika amargi sami-sami ngrembag babagan makna konotatif ingkang dipunginakaken wonten ing antologi cerkak. Bedanipun inggih menika panaliten anggitanipun Umu Sya’adah ngginakaken obyek panaliten Kalawarti Djaka Lodhang, wondene panaliten menika ngginakaken obyek panaliten Kalawarti Panjebar Semangat. Salajengipun asiling panaliten babagan makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Djaka Lodhang menika gadhah dudutan jinisipun makna konotatif ingkang dipunginakaken wonten ing cerkak Djaka Lodhang inggih menika *konotasi baik, konotasi ramah, konotasi tidak pantas, konotasi kasar, saha konotasi keras*.

Panaliten salajengipun inggih menika panaliten skripsi anggitanipun Pratiwi Indri Utami taun 2007 kanthi irah-irahan “*Kajian Inferensi dalam Rubrik Aneka Pojok Majalah Panjebar semangat edisi Oktober-Desember 2010*.” Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken jinis *inferensi* wacana saha *fungsi inferensi* wonten ing wacana rubrik Aneka Pojok Kalawarti Panjebar Semangat. Panaliten anggitanipun Pratiwi Indri Utami jumbuh kaliyan panaliten menika amargi sami-sami awujud panaliten *deskriptif* kanthi teknik anggenipun ngempalaken data kanthi tekhnik maos saha nyerit kanthi sumber data saking kalawarti Panjebar Semangat.

C. Nalaring Panaliten

Gayut kaliyan panganggening basa wonten ing karya sastra, panganggit tamtu kathah ngginakaken tembung-tembung endah, tembung-tembung ingkang boten umum, saha tembung ingkang gadhah makna boten sejatosipun. Makna ingkang boten sejatosipun menika dipunsebut makna konotatif. Makna konotatif saged kaperang dados kalih jinis, inggih menika *konotasi baik* saha *konotasi tidak baik*.

Panganggening makna konotatif menika saged dipunpangghaken wonten ing cerkak minangka salah satunggaling jinising karya sastra. Cerkak menika asiling karya sastra awujud cerita cekak mawi basa Jawi modern. Cerkak menika kathah dipunremeni dening pamaos amargi cariyosipun ingkang singkat kemawon. Panganggening basa saha tembung-tembung wonten ing cerkak ugi dados salah satunggaling sarana ingkang saged narik kawigatosanipun pamaos. Cerkak ingkang dipunserat dening panganggit umumipun ngemu tembung-tembung ingkang gadhah makna boten sejatosipun saha tembung ingkang boten umum. Pamaos ingkang boten mangertos *fungsi* panganggening makna konotatif wonten ing cerkak tamtu boten mangertos amanat utawi wosipun cariyos.

Wosipun cerkak saged dipunmangertosi menawi pamaos saged mujudaken *apresiasi* tumrap karya sastra kasebut. Mujudaken *apresiasi* tumrap karya sastra inggih menika kanthi cara maos utawi paring panyaruwe tumrap karya sastra. Salah satunggaling tuladha mujudaken *apresiasi* inggih menika ngadani panaliten babagan makna konotatif wonten ing cerkak. Panaliten babagan makna konotatif menika wigati sanget tumrap karya sastra. Bab menika gayut kaliyan pambijining

tumrap perkawis ingkang kaandharaken dening panganggit babagan panganggening makna konotatif wonten ing cerkak. Cerkak ingkang dados sumber panaliten inggih menika cerkak wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Jinising panaliten inggih menika panaliten *deskriptif*. Panaliten *deskriptif* inggih menika panaliten ingkang dipuntindakaken adhedhasar kasunyatan ingkang wonten ing masarakat, saengga asil ingkang dipunserat awujud *perian* basa ingkang sipatipun sampun limrah, kadosta *potret*, *paparan* kados dene kasunyatanipun (Sudaryanto, 1988: 62).

Panaliten menika badhe ngandharaken jinising makna konotatif *fungsi* makna konotatif saha fungsi makna konotatif wonten ing cerkak kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Urut-urutaning panaliten inggih menika ngempalaken data, *klasifikasi* data, saha nganalisis data kangge damel andharan ngengingi jinising makna konotatif, *fungsi* makna konotatif, saha wujud makna konotatif.

B. Data kaliyan Sumber Data

Data ingkang dipunginakaken ing panaliten inggih menika tembung ingkang ngemu makna konotatif *fungsi* makna konotatif saha wujud makna konotatif. Sumber data dipunpendhet saking cerkak kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Rubrik cerkak menika umumipun ngamot 4-5 irah-irahan cerkak saben wulan. Saengga, sumber data wonten ing panaliten menika cacahipun wonten 52 irah-irahan cerkak.

C. Cara anggenipun Ngempalaken Data

Cara anggenipun ngempalaken data wonten ing panaliten inggih menika teknik maos kaliyan teknik nyerat (cathet). Teknik maos inggih menika panaliti maos cerkak kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 ingkang ngemu tembung ingkang gegayutanipun kaliyan jinising makna konotatif saha *fungsi* makna konotatif. Salajengipun tembung-tembung menika *dikonfirmasi* kaliyan teorinipun bilih jinising konotatif menika wonten kalih. Salajengipun dipunandharaken *funksinipun* saha teges saking makna konotatif kasebut miturut *konteks* ukaranipun. Asil saking maos ingkang trep kaliyan teori ingkang gayutanipun kaliyan jinising makna konotatif saha *fungsi* makna konotatif ingkang wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 menika dipunserat minangka data.

Teknik cathet ingkang salajengipun inggih menika *mengidentifikasi* makna konotatif ingkang wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013. Data dipunserat wonten ing kertu data. Panganggening kertu data saged damel gampil panaliti anggenipun ngecek asil saking data ingkang sampun dikempalaken saha dipunserat. Kertu data ingkang dipundamel wonten ing panaliten menika kados wonten ing ngandhap menika.

Tabel 1. Kertu data kangge Analisis Panganggening Makna konotatif wonten ing Cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013

PS/29/20Juli 2013/2/10	
No:3	
Data	: ‘Awit kudu tanggung jawab nyukupi butuhe kulawarga nganggo dhuwit blanja saka guru laki .’
Jinis	: <i>konotasi tinggi</i> .
<p>Tembung guru laki gadhah nilai rasa langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung bojo. Tembung guru laki menika salah satunggaling tembung ingkang panganggenipun wonten ing ukara taksih winates. Tembung guru laki menika mliginipun namung dipunginakaken kangge tiyang ingkang gadhah kalenggahan ingkang inggil sanget. Dene tembung garwa utawi bojo menika tembung ingkang prayogi dipunginakaken kangge sinten kemawon. Menawi dipuntingali saking konteks ukaranipun, tembung guru laki gadhah <i>nilai rasa tinggi</i> amargi tembung guru laki dipunginakaken kangge ngandharaken bilih guru laki menika tiyang ingkang gadhah tanggel jawab kaliyan kaluwarganipun kangge nyukupi kabetahan.</p>	
<p>Teges : Tembung guru laki menika gadhah teges tiyang kakung minangka guruning somah. Wonten data kasebut saged dipunpendhet makna bilih paraga minangka tiyang estri ingkang ngopeni griya kedah nyekapi kabetahan sakaluwarga kanthi arta ingkang sampun dipunparingi dening tiyang kakungipun.</p>	
<p><i>Fungsi</i> : damel tuturan langkung alus. Tembung guru laki menika menawi dipunpriksani saking jinis tingkat tuturipun, kalebet ragam alus.</p>	

Katrangan:

PS	: Kalawarti Panjebar Semangat
29	: Wedalan
20 Juli 2013	: Tanggal, sasi, saha taun terbit
2	: Paragraf
12	: Lajur
10	: No identitas cerkak
Data	: Data cerkak
Jinis	: Jinis makna konotatif
Tegesipun	: Teges makna konotatif
<i>Fungsi</i>	: <i>Fungsi</i> makna konotatif

D. Instrumen Panaliten

Instrumen wonten ing panaliten inggih menika panaliti (*human instrumen*). Tegesipun, ingkang dados instrumen wonten ing panaliten inggih menika panaliti piyambak. Panaliti maoscerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 ingkang ngemu tembung ingkang wonten gegayutanipun kaliyan jinising makna konotatif saha *fungsi* makna konotatif. Salajengipun tembung-tembung menika *dikonfirmasi* kaliyan teorinipun bilih jinising konotatif menika kaperang dados kalih. Salajengipun dipunandharaken *fungsinipun* saha teges saking makna konotatif kasebut miturut *konteks* ukaranipun. Asil saking maos ingkang trep kaliyan teori ingkang gayutanipun kaliyan jinising makna konotatif, *fungsi* makna konotatif, saha wujud makna konotatif ingkang wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 menika dipunserat minangka data.

Wonten ing panaliten menika, panaliti migunakaken alat pambiyantu arupi kertu data. Kertu data menika dipunjangkepi kaliyan kode-kode, kadosta: wedalan cerkak, tanggal, sasi saha taun terbit, nomer paragraf wonten ing cerkak, nomer lajur wonten ing cerkak, nomer identitas cerkak, panganggening saha jinising makna konotatif, *fungsi* makna konotatif, saha tegesipun makna konotatif. Kertu data dipunginakaken kangge nyerat sedaya data. Menapa kemawon ingkang wonten gayutanipun kaliyan objek panaliten dipunserat miturut kategori data ingkang dipunginakaken.

E. Teknis Analisis Data

Teknis analisis data ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika teknik *deskriptif*. Teknik *deskriptif* inggih menika cara ngandharaken sedaya data miturut kategorinipun piyambak-piyambak. Salajengipun dipunanalisis gayutanipun kaliyan *konteks* saking tuturan menika. Urut-urutaning teknik analisis data inggih menika:

1. Tahap awal

- a. Manggihaken tembung-tembung ingkang ngemu makna konotatif.
- b. Data dikonfirmasi kaliyan teorinipun.
- c. Data ingkang sampun makempal dipuncathet wonten ing kertu. Saben kertu data menika ngemu satunggal ukara minangka data. Kertu data dipunparingi kode awujud nomor wedalan kalawarti lan sapanunggalanipun kados tuladha kertu dhata wonten ing nginggil.

2. Tahap Lanjutan

- a. Kertu data ingkang sampun makempal salajengipun dipunwaos malih, *direduksi* menawi wonten data ingkang boten trep.
- b. Data ingkang sampun trep dipunkempalaken, dipunketik, saha dipundamel tabel data, *diklasifikasikan* bab jinising makna konotatif saha *fungsi* makna konotatif.
- c. Salajengipun, data dipunanalisis ngengingi babagan jinisipun makna konotatif, *fungsi* makna konotatif, wujud makna konotatif, teges makna konotatif, saha damel dudutan saking sedaya pirembaran ingkang gayut kaliyan makna konotatif wonten ing cerkak kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013.

F. Validitas saha Reliabilitas Data

1. Validitas Data

Uji validitas wonten panaliten menika inggih *validitas semantis*. *Validitas semantis* inggih menika *menafsirkan* data kanthi nggatosaken *konteksipun*. Data ingkang awujud jinising makna konotatif dipuntegesi miturut *konteks* wacana. Kangge njamin saha ngrembakakaken *validasi* data ingkang dipunkempalaken mila ngginakaken *triangulasi*. *Triangulasi* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika *triangulasi teori*. *Triangulasi teori* dipunginakaken kangge njumbuhaken data ingkang dipunasilaken kaliyan teoripun. Data ingkang dipunasilaken inggih menika tembung-tembung ingkang ngemu makna konotatif. Keabsahan panaliten dipunuji kaliyan teori ingkang gayut. Teori-teori ingkang gayut menika kadosta teori bab makna konotatif, teori bab jinising makna konotatif, teori bab *fungsi* makna konotatif, saha teori bab wujud makna konotatif.

2. Reliabilitas Data

Jinisipun *reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas intrarater* kaliyan *reliabilitas interrater*. *Reliabilitas intrarater* inggih menika *cara* maos data ingkang sami kaping kathah supados pikantuk data ingkang sami. *Reliabilitas interrater* angsal saking tiyang sanes anggenipun paring pamrayogi inggih menika dosen pembimbing.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Wonten ing bab menika badhe dipunandharaken asiling panaliten saha pirembagan babagan makna konotatif wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Asiling panaliten badhe dipunandharaken kanthi wujud tabel saha deskripsi wonten ing pirembagan. Pirembagan tumrap asiling panaliten dipunjumbuhaken kaliyan wosing perkawis panaliten. Asiling panaliten menika awujud jinis, *fungsi*, wujud, saha teges makna konotatif wonten ing cerkak kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.

A. Asiling Panaliten

Sasampunipun dipuntindakaken panaliten tumrap makna konotatif wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 manggihaken (1) jinising makna konotatif wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 (2) *fungsi* makna konotatif wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013, (3) tegesipun makna konotatif wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013, (4) *wujud* makna konotatif wonten ing Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013. Data ingkang kaasilaken wonten ing panaliten menika dipunanadharaken wonten ing tabel ngandhap menika.

Tabel 2. Jinis, Fungsi, Wujud, Makna, saha Indikator Makna Konotatif

wonten ing Cerkak Kalawarti Panjebarsamangat wedalan 2013.

No.	Jinis Makna konotatif	Fungsi Makna konotatif	Wujud	Indikator
1.	<i>Konotasi tinggi</i>	a. Mujudaken tuturan langkung endah	Purwakanthi Sastra	<p>‘Semono uga Dirjo, ing batin durung ikhlas yen kudu ninggalake bocah-bocah sing isih butuh panggulawenthahe kuwi.’ (KD/9/5)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi tinggi</i> = ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung momong. - mujudaken tuturan langkung endah = wonten panganggening purwakanthi sastra konsonan h. - purwakanthi sastra = bocah-bocah sing isih butuh panggulawenthahe. - tegesipun = cara utawi pratikele nggulawenthah.
			Purwakanthi Swara	<p>‘Mula aku kudu bali marang jati dhiriku, senajan ta wis urip ana kutha gedhe aku uga kudu tetep nuhoni kadidene wong Jawa, kang tansah ngetrapake unggah-ungguh, tata krama, udanegara, subasita, kang wis dadi budayane wong Jawa.’ (NSMA/18/9)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi tinggi</i> = katujukaken kangge tiyang ingkang gadhah kalenggahan ingkang inggil sanget. - mujudaken tuturan langkung endah = wonten panganggening purwakanthi swara vokal a.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
				<ul style="list-style-type: none"> - purwakanthi swara = tata krama, udanegara, subasita, kang wis dadi budayane wong Jawa. - tegesipun = tata kramaning pasrawungan.
		b. Damel tuturan langkung alus	- Basa ingkang panganggenipun taksih winates	<p>‘Durung nganti suwe wis nampani dhuwit sing diwenehne bakul lan nerusake anggone ngidung menyang bakul liyane.’</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung nembang. Asalipun saking basa Kawi. - mujudaken tuturan langkung alus = kalebet ragam alus ingkang panganggenipun katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - basa Kawi = ngidung ingkang asalipun saking tembung kidung. - tegesipun = nglagokake tembang-tembang Jawa.
2.	<i>Konotasi ramah</i>	a. Damel tuturan langkung alus	- Ragam alus/krama	<p>‘Ssst... Aja crigis! Ra sah kakehan cangkem, nyoh iki gek diudut disik! Samanto ngulungake bungkus roko sing isine kari saeler sisan sakoreke.’ (OL/7/13)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi ramah</i> = tembung ingkang kedahipun dipunandharaken mawi krama, menika ngginakaken ngoko.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
				<ul style="list-style-type: none"> - mujudaken tuturan langkung alus = tembung ingkang kedahipun dipunandharaken mawi krama, menika ngginakaken ngoko. tegesipun = kakean pangandikan.
		b. Mujudaken tuturan langkung akrab	- Basa dhaerah	<p>‘Aja ngomyang! Gage kandhaa!’ (DGP/12/28)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung age. - mujudaken tuturan langkung akrab = kalebet ragam ngoko ingkang panganggenipun katujukaken dening tiyang ingkang sampun gadhah pasedherekan ingkang caket. - tegesipun = age, rikat.
3.	<i>Konotasi tidak pantas</i>	Nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes	- Ngemu surasa boten trep/sae	<p>‘Wareg ngeloni, ucul, ngedhagna arek wedok sing wis kadhung meteng.’ (OOP/4/10)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi tidak pantas</i> = langkung ngemu raos boten pantes tinimbang tembung ngandhut saha panganggenipun menika katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
				<ul style="list-style-type: none"> - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = panutur ngandharaken tembung ingkang sejatosipun kirang sopan dipunandharaken menika nedahaken tiyang ingkang gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun. - tegesipun = ngandhut jabang bayi wonten ing padharan.
4.	<i>Konotasi tidak enak</i>	Nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes	- Ngemu surasa ingkang kirang sae.	<p>‘Dadi yen sedina wahing kaping sepuluh, apese ana bocah patang puluh sing klenger, pating glethak kae.’ (PNK/1/8)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi tidak enak</i> = kirang trep menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung semaput. - Nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = panutur ngandharaken tembung ingkang sejatosipun kirang sopan dipunandharaken, menika nedahaken tiyang ingkang gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun utawi gadhah paseduluran ingkang boten sae wonten ing masarakat. - tegesipun = semaput
5.	<i>Konotasi kasar</i>	Nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes	- Basanipun dipunraosaken kasar saha boten ngremenaken	<p>Ora lega atimu ya, nek ora nggendhak bojone uwong.’ (KK/10/10)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi kasar</i> = langkung kasar tinimbang ndemeni.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
				<ul style="list-style-type: none"> - nedahaken raos murka tumrap tiyang sanes = tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung kasar. - tegesipun = ndemeni
			- Ngraos nesu	<p>‘Dhokter Utari mesem kecut. Wong iki goblog apa nggoblogi, batine maido.’ (BB/7/1)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi kasar</i> = ngemu raos langkung kasar menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung bodho. - nedahaken raos murka tumrap tiyang sanes = tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung kasar. - tegesipun = bodho sanget.
			- Ngemu sindiran	<p>‘Apa sesambunganmu karo Sekar...tukang salon protelon kae wis kok pikir kanthi bener.’ (S/10/10)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi kasar</i> = ngemu raos kasar amargi ngandharaken paraga Sekar ngginakaken ukara ingkang kasar. - nedahaken raos murka tumrap tiyang sanes = tiyang ingkang saweg murka menika umumipun

Tabel salajengipun

				<p>ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung kasar saha saged ugi mawi sindiran.</p> <p>- tegesipun = kawontenan paraga ingkang gadhah padamelan dados tukang salon</p>
6.	<i>Konotasi keras</i>	Nyangetaken tuturan	- Hiperbola/ Mbangetake	<p>‘Sanalika awakku kaya dirubung semut pudhak, pyur...kupingku wis abang mbranang krungu pocapane wong kuwi.’ (KGA/7/3)</p> <p>- <i>konotasi keras</i> = awujud hiperbola.</p> <p>- Nyangetaken tuturan = tembung abang ingkang sampun ateges warna abrit kados warnanipun getih taksih dipuntambahi tembung mbranang ingkang gadhah ancas kangge mbangetake tuturan.</p> <p>- tegesipun = abang sanget.</p>
			- Tembung Saroja	<p>‘Atiku dadi adhem ayem nadyan tumpukan rosokan iku panas dilalap geni ngalad- alad.’ (SJ/21/4)</p> <p>- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (<i>gabungan dua sinonim</i>).</p>

				<ul style="list-style-type: none"> - nyangetaken tuturan = tembung adhem saha tembung ayem ingkang tegesipun sejatosipun sami kemawon dipungabung dados satunggal. - tegesipun = boten gadhah sedhah.
			- Dwilingga salin swara	<p>‘Yen pancen ing antarane sliramu klawan Salvi wis golong-giling padha tresnane, aku wong tuwa anane mung manut.’ (WNK/10/9)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi keras</i> = awujud ulangan salin swara. - nyangetaken tuturan = tembung golong kaliyan tembung giling sejatosipun panganggenipun wonten ing ukaramenika sejatosipun dipunrangkep lingganipun, namung wonten saperangan ingkang owah. - tegesipun = patrap, salah.
			- Ujaran	<p>‘Sewengi dher dheweke ora turu. taktogne wae. Kapokmu kapan!’ (LKK/12/6)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi keras</i> = awujud ujaran ingkang ngandharaken raos nesu. - nyangetaken tuturan = tembung kapokmu dipunginakaken dening paraga kangge ngandharaken raos ingkang nesu. Panganggenipun tembung kapokmu mujudaken raos nesu kangge nyangetaken tuturan. - tegesipun = boten wantun.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5
			- Tembung kiasan	<p>‘Njur arep dienggo apa? aku bali mulih nggawa ati semplah kaya blarak garing.’ (SJ/14/8)</p> <p>- <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan, ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’.</p> <p>- nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge <i>melebih-lebihkan</i> kawontenan.</p> <p>- tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’.</p> <p>- tegesipun = kados dene blarak ingkang garing.</p>

Saking tabel ing nginggil saged dipunsumerepi menawi wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 menika dipunpanggiaken jinising makna konotatif, *fungsinipun* makna konotatif, wujud makna konotatif. Jinising makna konotatif ingkang saged kapanggiaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 wonten enem inggih menika *konotasi tinggi*, *konotasi ramah*, *konotasi tidak pantas*, *konotasi tidak enak*, *konotasi kasar*, *saha konotasi keras*.

Fungsinipun makna konotatif ingkang kapanggiaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 inggih menika, *konotasi tinggi*

gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah saha kangge mujudaken tuturan langkung alus. *Konotasi ramah* gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus saha mujudaken tuturan langkung akrab. *Konotasi tidak pantas* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes. *Konotasi tidak enak* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang. *Konotasi kasar* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes. *Konotasi keras* gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

Konotasi tinggi gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah saha kaperang dados kalih wujud inggih menika purwakanthi sastra saha purwakanthi swara. *Konotasi tinggi* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus wonten satunggal wujud inggih menika tembung ingkang panganggenipun taksih winates. *Konotasi ramah* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus wonten satunggal wujud inggih menika ragam alus/krama. *Konotasi ramah* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab wonten satunggal wujud inggih menika basa dhaerah. *Konotasi tidak pantas* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes wonten satunggal wujud inggih menika tembung ingkang ngemu raos boten trep/sae. *Konotasi tidak enak* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes sanes wonten satunggal wujud inggih menika tembung ingkang ngemu raos kirang trep/sae. *Konotasi kasar* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes kaperang dados tiga wujud inggih menika tembung ingkang basanipun kasar, tembung ingkang ngemu raos nesu, saha tembung ingkang ngemu sindiran. *Konotasi keras* ingkang gadhah

fungsi kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes kaperang dados gangsal wujud inggih menika hiperbola, tembung saroja, dwilingga salin swara, ujaran, saha tembung kiasan.

Supados langkung cetha, jinis; *fungsi*; wujud; saha teges saking makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing pirembagan ngandhap menika.

B. Pirembagan

Wonten ing bab menika badhe dipunandharaken pirembagan saking asiling panaliten ingkang sampun dipunandharaken saderengipun. Salebeting pirembagan menika anggenipun ngrembag jinising makna konotatif badhe dipunlajengaken kaliyan pirembagan bab *fungsi* makna konotatif, wujud, saha teges saking makna konotatif menika. Cara kasebut dipuntindakaken amargi bab jinis, *fungsi*, saha makna menika boten saged dipunpisahaken. Jinising makna konotatif ingkang dipunpanggihaken wonten ing salebeting cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 inggih menika a) *Konotasi Tinggi* b) *Konotasi Ramah* c) *Konotasi Tidak Pantas* d) *Konotasi Tidak Enak* e) *Konotasi Kasar* saha f) *Konotasi Keras*.

Supados langkung cetha, wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken jinis, *fungsi*, wujud saha teges saking makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013.

1. *Konotasi Tinggi*

Konotasi tinggi inggih menika tembung-tembung sastra utawi klasik ingkang ngemu raos langkung sae menawi dipunpirengaken (Tarigan, 1985: 60). Tembung ingkang kalebet *konotasi tinggi* gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah saha langkung alus. Tembung ingkang kalebet *konotasi tinggi* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah kaperang dados kalih wujud inggih menika *konotasi tinggi* awujud purwakanthi sastra saha *konotasi tinggi* awujud purwakanthi swara. Dene tembung ingkang kalebet *konotasi tinggi* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus wonten satunggal wujud inggih menika awujud tembung ingkang pangangenipun taksih winates. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken tembung ingkang kalebet *konotasi tinggi*, *fungsi*, saha wujudipun.

a. *Konotasi Tinggi* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah.

Konotasi tinggi ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah kaperang dados kalih wujud inggih menika *konotasi tinggi* awujud purwakanthi sastra kaliyan *konotasi tinggi* awujud purwakanthi swara.

- 1) *Konotasi tinggi* awujud purwakanthi sastra ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (1) ‘Semono uga Dirjo, ing batin durung iklas yen kudu ninggalake bocah-bocah sing isih butuh **panggulawenthahe** kuwi.’ (KD/9/5)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **panggulawenthah**. Tembung **panggulawenthah** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **panggulawenthah** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung momong. Miturut Baoesastra Djawa tembung **panggulawenthah** menika gadhah teges cara utawi pratikele nggulawenthah. Kanthi teges umum tembung **panggulawenthah** inggih menika pamulangan kangge lare saking lare menika taksih alit ngantos lare menika dados tiyang ingkang diwasa. Pamulangan kangge lare menika gadhah ancas supados lare menika gadhah budi pakarti, tumindak ingkang sae saha dados tiyang ingkang wasis kaliyan sukses. Budi pakarti saha tumindak ingkang sae menika saged kagambaraken mliginipun wonten ing perkawis tata krama, nilai-nilai budaya Jawa, saha tata caranipun pasrawungan wonten ing bebrayan ageng.

Dene, tembung momong gadhah teges inggih menika ngopeni, njagi, saha mriksani lare. Umumipun tembung momong menika dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang ingkang saweg ngopeni, njagi, utawi mriksani lare ingkang taksih alit ingkang saweg dolanan, sanes putra ingkang sampun diwasa. Momong menika sejatosipun ugi namung supados lare menika anteng kemawon. Tiyang ingkang momong menika boten tamtu gadhah tanggel jawab supados lare menika mangertos paugeranipun menawi gesang wonten ing bebrayan ageng.

Tembung **panggulawenthah** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah amargi data (1) ing nginggil menika ngemu purwakanthi sastra. Purwakanthi sastra saking data ing nginggil inggih menika panganggening konsonan h ingkang runtut wonten ing ukara ‘**bocah-bocah** sing **isih butuh** **panggulawenthah**’. Panganggening purwakanthi sastra wonten ing data (1) ing nginggil menika dados titikan bilih tembung **panggulawenthah** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan menika langkung endah.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tinggi* awujud purwakanthi sastra ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Durung nganti suwe wis nampani dhuwit sing diwenehne bakul lan nerusake anggone **ngidung** menyang bakul liyane.’

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **ngidung**. Tembung **ngidung** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **ngidung** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung nembang. Tembung **ngidung** menika kalebet *konotasi tinggi* amargi tembung **ngidung** menika asalipun saking basa Kawi. Tembung **ngidung** menika asalipun saking tembung kidung. Menawi tembung ngidung menika gadhah teges nglagokake tembang-tembang Jawa, kados tembang macapat. Tembung kidung menika piyambak gadhah teges tembang, rerepan, karangan ingkang kaiket ing tembang. Dene tembung nembang gadhah teges

inggih menika nglagokake tembang menapa kemawon boten winates wonten ing tembang Jawa kemawon.

Tembung **ngidung** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge damel tuturan langkung endah amargi data (2) ing nginggil menika ngemu purwakanthi sastra. Purwakanthi sastra saking data ing nginggil inggih menika panganggening konsonan -ng ingkang runtut wonten ing ukara ‘**anggone ngidung menyang**’. Panganggening purwakanthi sastra wonten ing data (2) ing nginggil menika dados titikan bilih tembung **ngidung** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan menika langkung endah.

2) *Konotasi tinggi* awujud purwakanthi swara ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) Mula aku kudu bali marang jatidhiriku, senajan ta wis urip ana kutha gedhe aku uga kudu tetep nuhoni kadidene wong Jawa, kang tansah ngetrapake unggah-ungguh, tata krama, udanegara, **subasita**, kang wis dadi budayane wong Jawa.’ (NSMA/18/9)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **subasita**. Tembung **subasita** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **subasita** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung tata krama. Tembung **subasita** menika ugi tetembungan ingkang panganggenipun wonten ing masarakat taksih winates. Panganggenipun taksih winates ateges tembung **subasita** menika langkung asring

dipuntujukaken kangge tiyang ingkang gadhah kalenggahan ingkang inggil. Miturut Baoesastra Djawa tembung **subasita** menika gadhah teges tata kramaning pasrawungan.

Tiyang ingkang gesang wonten ing bebrayan menika tamtu gadhah paugeran, mliginipun minangka tiyang Jawi ingkang kedah mangertos saha nglestantunaken budaya Jawi menika piyambak. Perkawis menika gayut kaliyan tata kramaning pasrawungan ingkang kedah dipuntindakaken wonten ing masarakat minangka gesang ing bebrayan. Tata kramaning pasrawungan masarakat Jawi inggih menika kedah mangertos saha ngetrapake unggah-ungguh pasrawungan, kedah empan papan saha wekdal, kedah nglestantunaken budaya Jawi.

Tembung **subasita** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah amargi data (1) ing nginggil menika ngemu purwakanthi swara. Purwakanthi swara saking data ing nginggil inggih menika panganggening vokal a ingkang runtut wonten ing ukara ‘tata krama, udanegara, subasita, kang wis dadi budayane wong Jawa’. Panganggening purwakanthi swara wonten ing data (1) ing nginggil menika dados titikan bilih tembung **subasita** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan menika langkung endah.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tinggi* awujud purwakanthi swara ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah ingkang

kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Sewengi tan bisa **nendra**, gawang-gawang katon aneng netra,’ wengi kuwi aku nembangake saperangan cakepan lagu campur sari sing wis kaloka, kalagokake dening Pak Manthous almarhum.’ (JK/7/15)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **nendra**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **nendra** menika gadhah teges turu. Tembung **nendra** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **nendra** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung turu. Tembung **nendra** menika ugi tetembungan ingkang panganggenipun wonten ing masarakat taksih winates saha masarakat menika dereng tamtu mangertos tegesipun. Panganggenipun taksih winates ateges tembung **nendra** menika namung katujukaken kangge tiyang ingkang gadhah kalenggahan ingkang inggil sanget, saged ugi dipunginakaken kangge Raja. Panganggenipun tembung **nendra** menika ugilangkung asring dipunginakaken wonten ing serat-serat Jawi utawi dados cakepan tembang Jawi. Panganggenipun tembung **nendra** wonten ing serat-serat Jawi menika nedahaken bilih tembung **nendra** menika kalebet tembung ingkang endah.

Dene menawi tembung turu menika tembung ingkang panganggenipun prayogi dipunginakaken utawi katujukaken kangge sinten kemawon saha sampun umum dipunginakaken wonten ing masarakat. Panganggenipun tembung turu ingkang sampun umum menika nedahaken bilih sedaya masarakat menika tamtu mangertos tegesipun. Tembung turu menika saged dipunginakaken utawi

katujukaken kangge manungsa, ananging saged ugi dipunginakaken utawi katujukaken kangge sato.

Tembung **nendra** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah amargi data (2) ing nginggil menika ngemu purwakanthi swara. Purwakanthi swara saking data ing nginggil inggih menika panganggening vokal a ingkang runtut wonten ing ukara “sewengi tan bisa nendra, gawang-gawang katon aneng netra,’ wengi kuwi aku nembangake saperangan cakepan lagu campur sari sing wis kaloka”. Panganggening purwakanthi swara wonten ing data (2) ing nginggil menika dados titikan bilih tembung **nendra** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan menika langkung endah.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tinggi* awujud purwakanthi swara ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (3) ‘Kakang kawah adhi ari-ari njaluk gawemu, keblat papat lima pancur rewangana aku nadhahi rejeki pawehe wong sing duwe **budi adi** ngecerake rasa ati marang wong kaya aku iki.’ (G/6/9)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **budi adi**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **budi adi** menika gadhah teges pamikiran ingkang becik. Tembung **budi adi** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **budi adi** menika tetembungan ingkang panganggenipun wonten ing masarakat boten umum utawi taksih winates. Panganggenipun taksih winates ateges tembung **budi adi** menika namung katujukaken kangge tiyang

ingkang gadhah kalenggahan ingkang inggil. Wonten ing sejatosipun, tembung **budi adi** menika boten umum menawi dipunginakaken kangge pawicantenan wonten ing masarakat. Jumbuh kaliyan tegesipun miturut Baoesastra Djawa inggih menika pamikiran ingkang becik, panganggenipun tembung **budi adi** menika tamtu dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang ingkang kanthi tenanan gadhah pamikiran ingkang becik.

Tembung **budi adi** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah amargi data (3) ing nginggil menika ngemu purwakanthi swara. Purwakanthi swara saking data ing nginggil inggih menika panganggening vokal i ingkang runtut wonten ing ukara ‘nadhahi rejeki pawehe wong sing duwe budi adi ngecerake rasa ati marang wong kaya aku iki’. Panganggening purwakanthi swara wonten ing data (3) ing nginggil menika dados titikan bilih tembung **budi adi** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan menika langkung endah.

b. Konotasi Tinggi ingkang gadhah fungsi kangge mujudaken tuturan langkung alus

Konotasi tinggi ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus wonten satunggal wujud inggih menika *konotasi tinggi* awujud tembung ingkang panganggenipun taksih winates.

- 1) *Konotasi tinggi* awujud tembung ingkang panganggenipun taksih winates ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus ingkang

kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) ‘Celak pigura gambare lare jaler, **yoga** kula niku.’ (KK/10/20)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **yoga**. Tembung **yoga** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **yoga** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung lare. Tembung **yoga** menika kalebet *konotasi tinggi* amargi tembung **yoga** menika asalipun saking basa Sanskerta. Miturut Baoesastra Djawa tembung **yoga** gadhah teges anak. Tembung **yoga** menika kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi wonten ing masarakat samenika, panganggenipun tembung **yoga** menika taksih winates saha boten umum amargi dereng tamtu masarakat menika mangertos tegesipun. Panganggenipun tembung **yoga** menika katujukaken kangge tiyang ingkang gadhah kalenggahan ingkang inggil.

Dene menawi tembung lare ingkang ugi gadhah teges anak menika tembung ingkang prayogi dipunginakaken utawi katujukaken kangge sinten kemawon. Tembung lare menika ugi panganggenipun boten winates ateges sampun umum dipunginakaken wonten ing masarakat, saengga sedaya masarakat menika tamtu mangertos tegesipun.

Tembung **yoga** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus amargi tembung **yoga** wonten ing data (1) menawi dipunpriksani saking jinis tingkat tuturipun menika kalebet ragam alus/krama. Perkawis menika nedahaken bilih tembung **yoga** dipunginakaken supados tuturan menika langkung

alus. Semanten ugi, menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **yoga** menika kalebet ragam alus/krama amargi dipunginakaken dening paraga utama kangge ngandharaken foto putranipun. Sanajan paraga utama menika ngandharaken putranipun ingkang sejatosipun gadhah kalenggahan langkung ngandhap tinimbang piyambakipun, ananging paraga utama milih ngginakaken tembung **yoga** tinimbang ngginakaken tembung lare. Panganggening tembung **yoga** tinimbang tembung lare menika nedahaken bilihparaga utama ngginakaken tembung **yoga** supados tuturanipun menika langkung alus.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tinggi* awujud tembung ingkang panganggenipun taksih winates ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Durung nganti suwe wis nampani dhuwit sing diwenehne bakul lan nerusake anggone **ngidung** menyang bakul liyane.’

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **ngidung**. Tembung **ngidung** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **ngidung** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung nembang. Tembung **ngidung** menika kalebet *konotasi tinggi* amargi tembung **ngidung** menika asalipun saking Basa Kawi. Tembung **ngidung** menika asalipun saking tembung kidung. Menawi tembung ngidung menika gadhah teges nglagokake tembang-tembang Jawa, kados tembang macapat. Miturut Baoesastra Djawa, tembung kidung menika piyambak gadhah

teges tembang, rerepan, karangan ingkang kaiket ing tembang. Sejatosisipun tembung **ngidung** menika dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil utawi para wiraswara ingkang sampun wasis anggenipun nglagokake tetembangan Jawi.

Dene tembung nembang gadhah teges inggih menika nglagokake tembang menapa kemawon boten winates wonten ing tembang Jawa kemawon. Panganggenipun tembung nembang menika ugi saged katujukaken kangge tiyang sinten kemawon, kalebet kangge tiyang ingkang boten saged nembang.

Tembung **ngidung** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge mujudakentuturan langkung alus amargi tembung **ngidung** wonten data (2) ing nginggil menawi dipunpriksani saking jinis tingkat tuturipun menika kalebet ragam alus/krama. Perkawis menika nedahaken bilih tembung **ngidung** dipunginakaken supados tuturan menika langkung alus. Semanten ugi, menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **ngidung** menika kalebet ragam alus/krama amargi katujukaken dhateng Gempo ingkang sejatosipun namung tukang ngamen. Panganggenipun tembung **ngidung** ingkang katujukaken dhateng Gempo menika nedahaken bilih panganggenipun tembung **ngidung** kangge damel tuturan langkung alus.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tinggi* awujud tembung ingkang panganggenipun taksih winates ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak

Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(3) ‘Nyuwun **pangaksama**, sing anyar durung bisa tuku!’ (G/13/15)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tinggi* awujud tembung **pangaksama**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **pangaksama** menika gadhah teges pangapura. Tembung **pangaksama** kalebet tembung *konotasi tinggi* amargi tembung **pangaksama** menika ngemu raos langkung inggil menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pangapunten utawi pangapura. Tembung **pangaksama** menika dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. Tembung **pangaksama** ugi langkung asring dipunginakaken wonten ing sesorah, boten dipunginakaken mawi umum wonten ing masarakat utawi wonten ing ukara. Panganggenipun tembung **pangaksama** wonten ing sesorah menika nedahaken bilih tembung **pangaksama** kalebet tembung endah ingkang panganggenipun taksih winates.

Dene tembung pangapunten utawi pangapura menika saged dipunginakaken saha katujukaken kangge tiyang sinten kemawon. Perkawis menika ateges tembung pangapunten utawi pangapura menika panganggenipun boten winates. Tembung pangapunten utawi pangapura boten winates namung katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil saha boten winates dipunginakaken namung wonten ing sesorah.

Tembung **pangaksama** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge mujudakentuturan langkung alus amargi tembung **pangaksama** wonten data (3)

ing nginggil menawi dipunpriksani saking jinis tingkat tuturipun menika kalebet ragam alus/krama. Perkawis menika nedahaken bilih tembung **pangaksama** dipunginakaken dening paraga saha katujukaken dhateng paraga sanes supados tuturan menika langkung alus. Semanten ugi, menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **pangaksama** menika kalebet ragam alus/krama amargi dipunginakaken dening paraga utama dhateng paraga sanes kangge nyuwun pangapunten. Panganggenipun tembung **pangaksama** ingkang katujukaken dhateng paraga sanes menika nedahaken bilih panganggenipun tembung **pangaksama** kangge mujudaken tuturan langkung alus.

2. *Konotasi Ramah*

Konotasi ramah menika tembung-tembung ingkang asalipun saking basa padintenan inggih menika basa dhialek utawi basa dhaerah. Panganggening *konotasi ramah* wonten ing masarakat saged mujudaken raos langkung akrab saha boten *canggung* (Tarigan, 1985: 63).

Tembung ingkang kalebet *konotasi ramah* saged gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus saha langkung akrab. Tembung ingkang kalebet *konotasi ramah* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus awujud tembung ingkang kalebet ragam alus/krama. Dene tembung ingkang kalebet *konotasi ramah* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab awujud tembung ingkang kalebet basa dhaerah. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken tembung ingkang kalebet *konotasi ramah, fungsi*, saha wujudipun.

a. Konotasi Ramah ingkang gadhah fungsi kangge mujudaken tuturan langkung alus.

Konotasi ramah ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus wonten satunggal wujud inggih menika *konotasi ramah* awujud ragam alus/krama. Tembung-tembung ingkang kalebet *konotasi ramah* ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjekar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (1) Ssst... Aja **crigis**! Ra sah kakehan cangkem, nyoh iki gek diudut disik! Samanto ngulungake bungkus roko sing isine kari saeler sisan sakoreke.’ (OL/7/13)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi ramah* awujud tembung **crigis**. Miturut Baoesatra Djawa tembung **crigis** gadhah teges kakean pangandikan. Tembung **crigis** kalebet tembung *konotasi ramah* sanajan menawi dipunraosaken ugi saged kalebet *konotasi kasar*. Ananging panganggenipun tembung **crigis** dening panutur dhateng mitra tuturipun wonten data (1) menika nedahaken bilih antawisipun panutur saha mitra tuturipun menika gadhah pasedherekan ingkang sampun caket. Panganggenipun tembung **crigis** menika ugi boten tamtu amargi panutur saweg murka dhateng mitra tuturipun. Saengga, tembung **crigis** wonten data (1) menika kalebet tembung *konotasi ramah*.

Tembung **crigis** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus. Perkawis menika saged katingal saking panganggenipun tembung **crigis** wonten data (1) ing nginggil ingkang nedahaken bilih antawisipun panutur

saha mitra tuturipun menika gadhah pasedherekan ingkang sampun caket. Panutur saha mitra tutur ingkang sampun caket anggenipun pawicantenan ingkang ngginakaken tembung **crigis** minangka basa dhaerah ingkang sejatosipun rada ngemu raos kasar nedahaken bilih pangangenipun tembung **crigis** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi ramah* awujud ragam alus/krama ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Seprene wiwit lulus fakultas hukum, Kardono urip ing desane, saben dinane nggarap sawah warisan saka wong tuwane sing wis padha **suwargi**.’ (C/2/5)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi ramah* awujud tembung **suwargi**. Tembung **suwargi** kalebet tembung *konotasi ramah* amargi tembung **suwargi** menika ngemu raos langkung ramah katujukaken dhateng tiyang sanes menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pejah. Miturut Baoesastra Djawa tembung **suwargi** menika gadhah teges seda. Tembung **suwargi** menika mliginipun namung dipunginakaken utawi katujukaken kangge tiyang ingkang langkung dipunkurmati dening panutur utawi gadhah kalenggahan langkung inggil saking panutur. Perkawis menika nedahaken raos ramah bilih panutur ingkang ngginakaken tembung **suwargi** kangge ngandharaken tiyang sanes langkung ngurmati dhateng mitra tuturipun.

Dene menawi tembung pejah menika tembung ingkang prayogi dipunginakaken utawi katujukaken kangge sinten kemawon saha sampun umum dipunginakaken wonten ing masarakat, saengga sedaya masarakat menika tamtu mangertos tegesipun. Tembung **suwargi** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus amargi tembung **suwargi** wonten ingdata (2) menawi dipunpriksani saking jinis tingkat tuturipun menika kalebet ragam alus/krama. Perkawis menika nedahaken bilih tembung **suwargi** dipunginakaken supados tuturan menika langkung alus.

Semanten ugi, menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **suwargi** menika kalebet ragam alus/krama amargi dipunginakaken dening panganggit kangge ngandharaken tiyang sepuhipun paraga Kardono ingkang sampun boten wonten. Panganggenipun tembung **suwargi** wonten data (2) ingkang katujukaken dhateng tiyang sepuhipun paraga Kardono nedahaken bilih tembung **suwargi** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi ramah* awujud ragam alus/krama ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(3) ‘Dhik.. **sugeng** ta?’ pitakone kanthi wirama sing kaku.’ (APL/9/6)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi ramah* awujud tembung **sugeng**. Tembung **sugeng** kalebet tembung *konotasi ramah* amargi

tembung **sugeng** menika ngemu raos ramah menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Miturut Baoesastra Djawa tembung **sugeng** menika gadhah teges slamet. Tembung **sugeng** kalebet tembung *konotasi ramah* amargi tembung **sugeng** menika ngemu raos langkung ramah menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung slamet. Tembung **sugeng** menika umumipun dipunginakaken utawi katujukaken kangge tiyang ingkang langkung dipunkormati dening panutur utawi gadhah kalenggahan langkung inggil saking panutur. Tembung **sugeng** menika asring dipunginakaken tiyang wonten ing masarakat kangge nyuwun pirsu perkawis babagan kasarasan menawi kepanggih kaliyan tiyang sanes ingkang sampun dangu boten kepanggih. Perkawis menika nedahaken raos ramah antawisipun panutur kaliyan mitra tuturipun.

Dene menawi tembung slamet menika tembung ingkang prayogi dipunginakaken utawi katujukaken kangge sinten kemawon saha sampun umum dipunginakaken wonten ing masarakat, saengga sedaya masarakat menika tamtu mangertos tegesipun. Tembung **sugeng** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge damel tuturan langkung alus amargi tembung **sugeng** wonten ing data (3) menawi dipunpriksani saking jinis tingkat tuturipun menika kalebet ragam alus/krama. Perkawis menika nedahaken bilih tembung **sugeng** dipunginakaken supados tuturan menika langkung alus.

Semanten ugi, menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **sugeng** menika kalebet ragam alus/krama amargi dipunginakaken dening paraga kangge nyuwun pirsu kahananipun paraga utama amargi sampun dangu boten

kepanggih. Panganggening tembung **sugeng** menika gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus.

b. Konotasi Ramah ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab

Konotasi ramah ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab wonten satunggal wujud inggih menika *konotasi ramah* awujud basa dhaerah. Tembung-tembung ingkang kalebet *konotasi ramah* ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(4) ‘Aja ngomyang!**Gage** kandhaa!’ (DGP/12/28)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi ramah* awujud tembung **gage**. Miturut Baoesatra Djawa tembung **gage** gadhah teges age utawi rikat. Wonten ing data (1) tembung **gage** menika ngemu teges kangge ndawuhi paraga sanes supados purun nyariosaken menapa ingkang dipunraosaken dening piyambakipun. Tembung **gage** menika kalebet basa dhaerah ingkang langkung asring dipunginakaken utawi dipunandharaken dening tiyang ingkang saking tlatah Banyumas, Purbalingga, Purwokerto utawi ingkang asring dipunwastani dialek Banyumas.

Tembung **gage** kalebet tembung *konotasi ramah* sanajan menawi dipunraosaken ugi saged kalebet *konotasi kasar*. Ananging panganggenipun tembung **gage** dening panutur dhateng mitra tuturipun menika nedahaken bilih antawisipun panutur saha mitra tuturipun menika gadhah pasedherekan ingkang

sampun caket. Panganggenipun tembung **gage** menika ugi boten tamtu amargi panutur saweg murka dhateng mitra tuturipun, ananging panganggenipun tembung **gage** wonten ing pawicantenan menika umumipun kanthi swanten ingkang seru. Tembung **gage** wonten data (1) menika kalebet tembung *konotasi ramah*.

Tembung **gage** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab. Perkawis menika saged katingal saking panganggenipun tembung **gage** wonten data (1) ing nginggil nedahaken bilih antawisipun panutur saha mitra tuturipun menika gadhah pasedherekan ingkang sampun caket saengga anggenipun pawicantenan ngginakaken tembung **gage** minangka basa dhaerah ingkang sejatosipun rada ngemu raos kasar.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi ramah* awujud basa dhaerah ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (5) Esuk nganti sore **blusukan** turut kampung, pinggir kali lan pasar Beringharjo.’ (OL/4/3)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi ramah* awujud tembung **blusukan**. Miturut Baoesatra Djawa tembung **blusukan** gadhah teges mlebu ing. Wonten ing data (2) tembung **blusukan** menika gadhah teges ngandharaken paraga ingkang saweg mlampah turut kampung, sacedhake lepen, saha peken. Tembung **blusukan** umumipun dipunginakaken kangge

ngandharaken tiyang utawi sakumpulan tiyang ingkang mlampah-mlampah wonten ing papan kanthi kahanan ingkang reged saha rame kanthi ancas tartamtu. Tembung **blusukan** menika kalebet tembung *konotasi ramah* sanajan gadhah pangertosan kados mekaten. Kalebet *konotasi ramah* amargi tembung **blusukan** menika awujud basa dhaerah. Panganggenipun tembung **blusukan** menika ugi boten winates katujukaken dhateng tiyang tartamtu, tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil, utawi tiyang ingkang gadhah kalenggahan asor. Perkawis menika saged katingal saking panganggenipun tembung **blusukan** ingkang samenika asring dipunginakaken kangge ngandharaken calon presiden saha calon gubernur ingkang saweg nindakaken kampanye wonten ing papan-papan ingkang kahananipun kirang sae.

Tembung **blusukan** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab. Perkawis menika saged katingal saking panganggenipun tembung **blusukan** wonten data (2) ing nginggil bilih panganggenipun menika boten winates katujukaken dhateng tiyang tartamtu, tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil, utawi tiyang ingkang gadhah kalenggahan asor. Panganggening tembung **blusukan** menika ateges bilih antawisipun panutur saha mitra tuturipun menika gadhah pasedherekan ingkang sampun caket.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi ramah* awujud basa dhaerah ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

3. *Konotasi Tidak Pantas*

Konotasi tidak pantas inggih menika tembung-tembung ingkang kedahipun boten dipunandharaken ananging dening tiyang sanes dipunandharaken dhateng tiyang sanesipun saengga tiyang ingkang ngandharaken menika tamtu saged dipuncacat dening masarakat (Tarigan, 1985: 66). Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken tembung ingkang kalebet *konotasi tidak pantas ingkang gadhah fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes awujud tembung ingkang basanipun boten trep/sae.

a. *Konotasi Tidak Pantas ingkang gadhah fungsi kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes.*

Konotasi tidak pantas ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes wonten satunggal wujud inggih menika *konotasi tidak pantas* awujud tembung ingkang ngemu raos boten trep/sae. Tembung-tembung ingkang kalebet *konotasi tidak pantas* ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (1) ‘Wareg ngeloni, ucul, ngedhagna arek wedok sing wis kadhung **meteng**.’
(OOP/4/10)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak pantas* awujud tembung **meteng**. Tembung **meteng** kalebet tembung *konotasi tidak pantas* amargi tembung **meteng** menika dipunraosaken boten sae utawi boten trep dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung ngandhut utawi mbobot. Semanten ugi,

menawi dipuntingali saking teges, tembung **meteng** menika gadhah teges ngandhut jabang bayi ing padharan. Menawi dipuntingali saking panganggenipun wonten ing masarakat, tembung **meteng** menika saged dipunginakaken kangge sinten kemawon, kalebet kangge ngandharaken sato. Ananging wonten pethikan cerkak wonten data (1) tembung **meteng** menika dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang estri.

Dene menawi tembung ngandhut utawi mbobot menika ngemu raos langkung sopan saha langkung trep menawi dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang estri ingkang saweg ngandhut jabang bayi wonten ing padharanipun. Tembung mbobot utawi ngandhut ugi sampun tamtu dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang estri, dados panganggenipun kangge ngandharaken utawi katujukaken tumrap sato menika dipunraosaken kirang umum.

Tembung **meteng** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes amargi data (1) menika ngemu tembung **meteng** ingkang kedahipun boten dipunandharaken dhateng tiyang sanes. Panganggening tembung **meteng** menika saged nedahaken bilih panutur ingkang ngandharaken tembung menika gadhah raos boten remen dhateng tiyang ingkang dipunngendhikaken wonten ing data (1) menika. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **meteng** menika dipunginakaken paraga kangge nggambaraken tiyang estri ingkang sampun ngandhut ananging

dipuntilar dening tiyang kakungipun. Tiyang kakung ingkang kados menika tamtu tiyang kakung ingkang boten gadhah tanggel jawab.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tidak pantas* awujud tembung ingkang ngemu raos boten trep/sae ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Penyakit, aku wis krasa gebled **nguyuh**, becik enggal tekan terminal Osowilangun, **nguyuh** kana.’ (N/3/9)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak pantas* awujud tembung **nguyuh**. Tembung **nguyuh** kalebet tembung *konotasi tidak pantas* amargi tembung **nguyuh** menika dipunraosaken boten sae utawi boten trep dipunginakaken kanthi umum. Miturut Baoesastra Djawa tembung **nguyuh** menika gadhah teges toya ingkang medal saking palanangan (pawadonan). Panganggenipun tembung **nguyuh** ingkang dipunginakaken kanthi sembrono menika dipunanggep boten sae saha boten trep. Panganggenipun tembung **nguyuh** wonten ing ukara utawi wonten ing masarakat menika kedah ngatos-atos. Perkawis menika sejatosipun amargi wonten gayutanipun kaliyan salah satunggaling bab ingkang wigati ingkang boten pikantuk dipunandharaken mawi blaka.

Tembung **nguyuh** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes. Tembung **nguyuh** wonten ing data (2)

katujukaken dening panganggit dhateng paraga kakung. Paraga kakung menika gadhah sipat boten sae amargi piyambakipun boten resikan saha gugupan. Panganggening tembung **nguyuh** ingkang kalebet *konotasi tidak pantas* menika tamtu kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang kasebut.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tidak pantas* awujud tembung ingkang ngemu raos boten trep/sae ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (3) ‘Malah Kardono kepengin gonta-ganti **kelonan** karo wong ayu-ayu saben-saben nginep ing hotel berbintang.’ (C/20/5)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak pantas* awujud tembung **kelonan**. Tembung **kelonan** kalebet tembung *konotasi tidak pantas* amargi tembung **kelonan** menika dipunraosaken boten sae utawi boten trep dipunginakaken menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung sare. Semanten ugi, menawi dipuntingali saking tegesipun, tembung **kelonan** menika gadhah teges teturon kekepan. Menawi dipuntingali saking panganggenipun wonten ing masarakat, tembung **kelonan** menika dipunanggep boten sopan saha gadhah raos ingkang boten trep kaliyan unggah-ungguh. Panganggening tembung **kelonan** ugi saged nuwuhaken raos kirang sae dhateng pamaos amargi pamaos saged mendhet dudutan bilih tiyang ingkang ngginakaken tembung **kelonan** inggih menika tiyang ingkang boten ngremenaken utawi saru.

Dene menawi tembung sare menika gadhah teges turu. Panganggening tembung sare wonten ing masarakat menika tamtu langkung sae saha langkung trep. Tembung sare menika ugi saged dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sinten kemawon tanpa ngemu raos boten trep utawi boten sae.

Tembung **kelonan** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes amargi data (3) menika ngemu tembung **kelonan** ingkang kedahipun boten dipunandharaken dhateng tiyang sanes. Panganggening tembung **kelonan** menika saged nedahaken bilih panutur ingkang ngandharaken tembung menika gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **kelonan** menika dipunginakaken dening panganggit dhateng paraga Kardono kangge nggambaraken kahanan menawi paraga Kardono saged dados pejabat, piyambakipun badhe gantos-gantos tiyang estri ingkang ayu-ayu anggenipun sare sasanesipun garwanipun.

4. *Konotasi tidak Enak*

Konotasi tidak enak inggih menika salah satunggaling jinising konotasi ingkang gayut kaliyan pagesangan wonten ing masarakat. Tembung-tembung boten sae menawi dipunginakaken wonten ing pagesangan dados kirang trep saha kirang sae menawi dipunmirengaken. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken tembung ingkang kalebet *konotasi tidak enak* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes awujud tembung ingkang ngemu raos kirang sae.

a. Konotasi Tidak Enak ingkang gadhah fungsi kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes.

Konotasi tidak enak ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes wonten satunggal wujud inggih menika *konotasi tidak enak* awujud tembung ingkang ngemu raos kirang trep/sae. Tembung-tembung ingkang kalebet *konotasi tidak enak* ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) ‘Angger **klayaban** Mas Puspa War mesthi ngajak Gus Mun.’ (OOP/6/1)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak enak* awujud tembung **klayaban**. Tembung **klayaban** kalebet tembung *konotasi tidak enak* amargi tembung **klayaban** menika dipunraosaken kirang sae menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung tindak utawi mlampah-mlampah. Miturut Baoesastra Djawa tembung **klayaban** gadhah teges tindak mrana-mrana. Tembung **klayaban** menawi dipuntingali saking pangertosan ingkang umum langkung ngandharaken kawontenan paraga ingkang asring dolan utawi tindak dhateng papan-papan pundi kemawon ingkang biasanipun boten empan wekdal saha swasana. Tembung **klayaban** menika ugi gayut kaliyan perkawis ingkang kirang sae, saengga panganggenipun tembung **klayaban** menika katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni.

Menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **klayaban** wonten ing data (1) ngemu raos kirang sae amargi tembung **klayaban**

dipunginakaken kangge ngandharaken paraga Mas Puspa War ingkang asring tindak kaliyan Gus Mun wonten papan-papan kados papan lokalisasi. Paraga Puspa War ingkang remen tindak papan lokalisasi sejatosipun menika sampun dados perkawis umum. Piyambakipun sampun mangertos kados menapa sejatosipun papan lokalisasi menika. Anggenipun tindak papan menika ugi namung kangge lenggah-lenggah kemawon, boten badhe tumindak ingkang boten leres ananging menawi wonten ing masarakat, tiyang ingkang tindak dhateng papan kados menika nedahaken bilih tiyang menika boten leres.

Tembung **klayaban** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes amargi wonten data (1) menika ngandharaken tembung **klayaban** ingkang dipunraosaken kirang sae menawi dipunmirengaken. Panganggening tembung **klayaban** menika saged nedahaken bilih panutur ingkang ngandharaken tembung menika gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **klayaban** menika dipunginakaken paraga sanes kangge nggambaraken paraga Puspa War ingkang asring tindak kaliyan Gus Mun wonten papan-papan kados papan lokalisasi.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tidak enak* awujud tembung ingkang ngemu raos kirang trep/sae ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(2) ‘Okey!’, saure sajak **kumenthus**.’ (S/11/6)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak enak* awujud tembung **kumenthus**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **kumenthus** gadhah teges umuk. Tembung **kumenthus** kalebet tembung *konotasi tidak enak* amargi tembung **kumenthus** menika dipunraosaken kirang sae menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Tembung **kumenthus** menawi dipunraosaken ugi ngemu teges kahanan tiyang ingkang gadhah sipat gumede utawi ngandharaken satunggal perkawis kanthi langkung. Perkawis menika tamtu boten sae katindakaken, tiyang ingkang nindakaken perkawis kados mekaten nedahaken menawi tiyang menika gadhah sipat ingkang boten sae. Tembung kumenthus wonten data (2) kalebet tembung *konotasi tidak enak* ingkang kirang trep utawi kirang sae menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes.

Tembung **kumenthus** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes amargi wonten data (2) menika ngandharaken tembung **kumenthus** ingkang dipunraosaken kirang sae menawi dipunmirengaken. Panganggening tembung **kumenthus** menika saged nedahaken bilih panutur ingkang ngandharaken tembung menika gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **kumenthus** menika dipunginakaken dening panganggit dhateng paraga utama ingkang saweg mangsuli paraga sanes. Paraga utama

ingkang paring wangsulan menika gadhah sipat ingkang boten sae, saengga kagambaraken kanthi tembung **kumenthus**.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi tidak enak* awujud tembung ingkang ngemu raos kirang trep/sae ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (3) ‘Dadi yen sedina wahing kaping sepuluh, apese ana bocah patang puluh sing **klenger**, pating glethak kae.’ (PNK/1/8)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi tidak enak* awujud tembung **klenger**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **klenger** gadhah teges semaput. Tembung **klenger** kalebet tembung *konotasi tidak enak* amargi tembung **klenger** menika dipunraosaken kirang sae menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung semaput. Tembung **klenger** menawi dipuntingali saking pangertosan ingkang umum langkung ngandharaken kawontenan utawi kahanan tiyang ingkang saweg boten sadar amargi perkawis tartamtu, kados mabok. Tembung **klenger** menika ugi gayut kaliyan perkawis ingkang kirang sae, saengga pangangenipun tembung **klenger** menika katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. Dene menawi tembung semaput menika ngandharaken kawontenan utawi kahanan tiyang ingkang saweg boten sadar amargi tiyang menika saweg gerah utawi sasampunipun mangertos perkawis ingkang boten umum.

Tembung **klenger** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes amargi wonten data (1) menika ngandharaken tembung **klenger** ingkang dipunraosaken kirang sae menawi dipunmirengaken. Panganggening tembung **klenger** menika saged nedahaken bilih panutur ingkang ngandharaken tembung menika gadhah raos boten remen dhateng mitra tuturipun. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **klenger** menika dipunginakaken dening panganggit dhateng paraga sanes kangge nggambaraken menawi paraga utama wahing wonten tiyang sekawan dasa ingkang boten sadar.

5. *Konotasi Kasar*

Konotasi kasar inggih menika tembung-tembung ingkang umumipun dipunandharaken dening rakyat jelata menawi dipunmirengaken menika gadhah *nilai rasa* kasar (Tarigan, 1985: 70). *Konotasi kasar* umumipun ugi dipunginakaken dening panutur ingkang saweg murka. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken tembung ingkang kalebet *konotasi kasar* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes awujud tembung ingkang basanipun kasar; tembung ingkang ngemu raos nesu; saha tembung ingkang ngemu sindiran.

a. *Konotasi Kasar ingkang gadhah fungsi kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes.*

Konotasi kasar ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes kaperang dados tiga wujud inggih menika *konotasi kasar*

awujud basa kasar, *konotasi kasar* awujud tembung ingkang nedahaken raos nesu, saha *konotasi kasar* awujud tembung ingkang ngemu sindiran.

1) *Konotasi kasar* awujud tembung ingkang basanipun kasar ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) ‘Kaplalah mider mrana-mrene mbarang crita utawa nembang, aku sing ngendhang, ngirid bocah **glandhangan** sapirang-pirang sing dadi momongane.’ (PNK/2/2)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi kasar* awujud tembung **glandhangan**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **glandhangan** menika gadhah teges tiyang ingkang kluntang-klantung boten gadhah griya utawi padamelan. Tembung **glandhangan** ngemu raos langkung kasar menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung tunawisma. Tembung **glandhangan** menika kirang sae menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Tembung **glandhangan** menika dipunraosaken kasar amargi panganggening tembung **glandhangan** menika umumipun dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang-tiyang ingkang sare utawi gesangipun wonten ing sapinggiran margi boten gadhah griya, ingkang padamelanipun dados pengemis. Dene menawi tunawisma sanajan gadhah teges sami kemawon kaliyan **glandhangan** inggih menika tiyang ingkang boten gadhah griya, ananging menawi dipunraosaken langkung boten kasar saha langkung sae.

Tembung **glandhangan** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten murka dhateng tiyang sanes amargi wonten data (1) menika ngandharaken tembung **glandhangan** ingkang dipunraosaken kasar menawi dipunmirengaken. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Wonten data (1) tembung **glandhangan** menika tembung ingkang dipunandharaken amargi saweg murka.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi kasar* awujud tembung ingkang basanipun kasaringkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(2) ‘Ora lega atimu ya, nek ora **nggendhak** bojone uwong.’ (KK/10/10)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi kasar* awujud tembung **nggendhak**. Tembung **nggendhak** ngemu raos langkung kasar menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung demen. Tembung **nggendhak** menika kirang sae menawi dipunraosaken. Tembung **nggendhak** ingkang gadhah teges demen menika kasar menawi dipunandharaken dening panutur dhateng tiyang sanes utawi mitra tuturipun. Tembung **nggendhak** menika dipunraosaken kasar amargi panganggening tembung **nggendhak** menika umumipun dipunginakaken kangge tiyang estri ingkang sampun ngrebat garwanipun tiyang estri sanesipun. Panutur

ingkang ngandharaken tembung **nggendhak** menika nedahaken bilih panutur sampun murka dhateng mitra tuturipun utawi dhateng tiyang sanes kasebut.

Tembung **nggendhak** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes amargi wonten data (2) menika ngandharaken tembung **nggendhak** ingkang dipunraosaken kasar menawi dipunmirengaken. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Wonten data (2) tembung **nggendhak** menika tembung ingkang dipunandharaken nalika saweg murka. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **nggendhak** wonten data (2) ngemu raos kasar amargi dipunginakaken dening paraga estri minangka garwanipun paraga Hartadi ingkang saweg murka dhateng paraga Mona amargi dipunanggep sampun ngrebut Hartadi saengga paraga estri menika ngendhika dhateng paraga Mona kanthi nyebut tembung **nggendhak**. Panganggening tembung **nggendhak** wonten ing *konteks* saged nuwuhaken panyaruwe dening pamaos bilih tiyang ingkang ngendhika tembung **nggendhak** minangka tembung kasar menika saweg murka sanget dhateng paraga sanesipun.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi kasar* awujud tembung ingkang basanipun kasar ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (3) ‘**Maliing**....maliiing..!!’Tikno kaget. Sepedhah dibrukake terus mbradhat golek slamet.’ (OL/10/9)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi kasar* awujud tembung **maling**. Tembung **maling** ngemu raos langkung kasar menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung durjana. Tembung **maling** menika kirang sae menawi dipunraosaken. Miturut Baoesastra Djawa tembung **maling** gadhah teges tiyang ala ingkang nyolong ing wayah dalu. Tembung **maling** menika kasar menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Tembung **maling** menika dipunraosaken kasar amargi panganggening tembung **maling** menika umumipun dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang ingkang mundhut boten mawi ijin. Tiyang ingkang mundhut boten mawi ijin menika tamtu gadhah sipat ingkang boten sae, saengga wonten data (3) panganggit ngginakaken tembung **maling** kangge ngandharaken tiyang ingkang gadhah sipat kados mekaten.

Dene menawi tembung durjana menika umumipun ngandharaken tiyang ingkang ala, ananging dereng tamtu nyolong. Sanajan, tembung durjana kaliyan tembung **maling** menika sami-sami gadhah teges ingkang ala, ananging tembung durjana menawi dipunraosaken langkung boten kasar sanget kados tembung maling. Panutur ingkang ngandharaken tembung **maling** menika nedahaken bilih panutur sampun murka dhateng mitra tuturipun utawi dhateng tiyang sanes kasebut.

Tembung **maling** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten murka dhateng tiyang sanes amargi wonten data (3) menika ngandharaken tembung **maling** ingkang dipunraosaken kasar menawi dipunmirengaken. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Wonten data (3) tembung **maling** menika tembung ingkang dipunandharaken nalika saweg murka. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **maling** wonten data (3) ngemu raos kasar amargi dipunginakaken dening paraga kangge ngandharaken paraga Tikno ingkang ndalu menika piyambakipun nyolong kaliyan Samanto. Paraga Tikno kaliyan paraga Samanto, kekalihipun sami mbiyantu kangge mundhut barang wonten ing grobag. Sasampunipun nyolong, barang dipunbekta wonten ing pondhokan ananging wonten ing margi paraga Tikno menika dipunmangertosi dening tiyang ingkang rondha salajengipun dipunbekta wonten ing kantor polisi. Tiyang-tiyang rondha ingkang mangertosi kadadosan menika kanthi murka sami ngendika maling. Paraga ingkang mangertosi perkawis menika tamtu gadhah raos murka dhateng paraga Tikno saha Samanto menika.

2) *Konotasi kasar* awujud tembung ingkang ngemu raos nesu ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (1) ‘Dhokter Utari mesem kecut. Wong iki **goblog** apa nggoblogi, batine maido.’ (BB/7/1)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi kasar* awujud tembung **goblog**. Tembung **goblog** kalebet tembung *konotasi kasar* amargi tembung **goblog** menika dipunraosaken langkung kasar menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung bodho. Miturut Baoesastra Djawa tembung goblog gadhah teges bodho sanget. Tembung goblog menika ngemu raos kasar menawi dipunandharaken dening panutur dhateng tiyang sanes utawi mitra tuturipun. Panutur ingkang ngandharaken tembung bodho sejatosipun ugi sampun kalebet *konotasi kasar* ananging wonten data (1) ing nginggil menika sampun ngantos ngandharaken tembung goblog ingkang tegesipun bodho sanget. Perkawis menika nedahaken bilih panutur sampun murka dhateng mitra tuturipun utawi dhateng tiyang sanes.

Dene menawi tembung bodho sanajan panganggening tembung bodho ugi dipunraosaken kasar, ananging wonten ing panganggenipun, tembung bodho menika langkung ngandharaken kawontenan tiyang ingkang kirang pinter. Tembung bodho menika ugi dipunginakaken dereng tamtu kangge ngandharaken raos murka dhateng tiyang sanes.

Tembung **goblog** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes amargi wonten data (1) menika ngandharaken tembung **goblog** ingkang dipunraosaken kasar menawi dipunmirengaken. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi

ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Tembung **goblog** menika salah satunggaling tembung ingkang dipunandharaken nalika saweg murka. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **goblog** wonten data (1) ngemu raos kasar amargi paraga Utari minangka dokter ingkang saweg mriksa paraga, ngginakaken tembung **goblog** menika kangge ngandharaken raos murka dhateng paraga sanes amargi piyambakipun dipunanggep boten mangertos. Amargi wonten kasunyatanipun, dokter menika kedah sopan saha ramah dhateng pasien.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi kasar* awujud tembung ingkang ngemu raos nesu ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘**Edian...** epek-epekku digegem kenceng malah setengah diprekes.’
(AB/19/6)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi kasar* awujud tembung **edian**. Tembung **edian** kalebet tembung *konotasi kasar* amargi tembung **edian** menika dipunraosaken kasar menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Miturut Baoesastra Djawa tembung **edian** gadhah teges lara pikire. Wonten data (2) tembung **edian** dipunginakaken dening paraga utama kangge ngandharaken raos murkanipun dhateng paraga sanes. Paraga utama menika murka dhateng paraga sanes amargi anggenipun salaman, astanipun dipungenggem kenceng.

Tembung **edian** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes amargi wonten data (2) menika ngandharaken tembung **edian** ingkang dipunraosaken kasar menawi dipunmirengaken. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Tembung **edian** menika tembung ingkang dipunandharaken paraga utama amargi saweg murka. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **edian** wonten data (2) ngemu raos kasar amargi paraga utama murka dhateng paraga sanes anggenipun salaman, astanipun dipungenggem kenceng. Paraga utama minangka guru kedahipun boten pikantuk ngendika kados mekaten, ananging amargi saweg murka piyambakipun ngginakaken tembung **edian** menika kalawau.

3) *Konotasi kasar* ingkang ngemu sindiran ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) ‘Naning **“karem” yen saba papan planyahan.**’ (DP/2/21)

Data (1) ngemu ukara ingkang kalebet *konotasi kasar* awujud tembung **“karem” yen saba papan planyahan**. Miturut Baoesastra Djawa ukara **“karem” yen saba papan planyahan** gadhah teges remen tindak dhateng papan *perlontean*. Ukara **“karem” yen saba papan planyahan** kalebet *konotasi kasar* amargi ukara **“karem” yen saba papan planyahan** menika dipunraosaken kasar menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Tembung

planyahan wonten ing data (1) menika ugi kalebet *konotasi kasar* amargi panganggening tembung **planyahan** menika ngemu raos kasar. Tembung **planyahan** menika ugi tamtu katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah sipat boten sae.

Ukara “**karem**” **yen saba papan planyahan** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes. Wonten data (1) menika ngandharaken ukara “**karem**” **yen saba papan planyahan** ingkang dipunraosaken kasar menawi dipunmirengaken. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Ukara “**karem**” **yen saba papan planyahan** menika salah satunggaling tembung ingkang dipunandharaken nalika saweg murka. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, ukara “**karem**” **yen saba papan planyahan** wonten data (1) ngemu raos kasar amargi dipunginakaken dening panganggit dhateng paraga utama ingkang remen tindak dhateng papan perlontean.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi kasar* awujud tembung ingkang ngemu sindiran ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Apa sesambunganmu karo Sekar...**tukang salon protelon kae** wis kok pikir kanthi bener.’ (S/10/10)

Data (2) ngemu *konotasi kasar* awujud tembung ingkang ngemu sindiran inggih menika ukara **tukang salon protelon kae**. Ukara **tukang salon protelon kae** kalebet ukara *konotasi kasar* amargi ukara **tukang salon protelon kae** menika dipunandharaken kanthi nyindir kawontenan tiyang sanes. Ukara **pancen tukang salon protelon kae** wonten ing data (2) ngandharaken kawontenan tiyang ingkang dipunanggep drajatipun menika langkung asor tinimbang panutur. Panganggening ukara **tukang salon protelon kae** kangge ngandharaken tiyang ingkang dipunanggep drajatipun menika langkung asor tinimbang panutur tamtu ngemu sindiran kangge tiyang kasebut.

Ukara **tukang salon protelon kae** wonten data (2) ing nginggil gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes amargi wonten data (2) menika ngandharaken ukara **tukang salon protelon kae** ingkang dipunraosaken kasar menawi dipunpirengaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. Tiyang ingkang saweg murka menika umumipun ngandharaken raosipun kanthi ngendhika ngginakaken tembung ingkang kasar. Panganggening ukara **tukang salon protelon kae** wonten data (2) ingkang dipunandharaken dening paraga amargi saweg murka. Perkawis menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, ukara **tukang salon protelon kae** wonten data (2) ngemu raos kasar ingkang ngemu sindiran ingkang dipunandharaken dening paraga kangge ngandharaken kawontenanipun paraga utama. Paraga utama menika dipunremeni dening putranipun paraga, ananging paraga utama menika gadhah drajat ingkang

langkung asor tinimbang paraga. Perkawis menika damel boten remen manahipun paraga. Panganggening ukara **tukang salon protelon kae** ingkang dipunandharaken dhateng tiyang sanes menika nedahaken bilih panutur ngandharaken ukara menika amargi saweg murka.

6. Konotasi Keras

Konotasi keras inggih menika tembung-tembung utawi *ungkapan* ingkang ngemu tuturan ingkang nyangetaken. Menawi dipuntingali saking *segi arti*, tembung-tembung ingkang ngemu tuturan ingkang nyangetaken dipunsebut hiperbola, salajengipun menawi dipuntingali saking *segi nilai rasa* utawi konotasi saged dipunsebut *konotasi keras* (Tarigan, 1985: 72). Babagan ingkang boten umum saged dipunandharaken ngginakaken *perbandingan-perbandingan* ingkang sipatipun kangge nyangetaken tuturan. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken tembung ingkang kalebet *konotasi keras* gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan awujud hiperbola, gabungan kalih sinonim, ulangan salin swara, ujaran, saha tembung kiasan.

a. Konotasi Keras ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

Konotasi keras ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan kaperang dados gangsal wujud inggih menika *konotasi keras* awujud hiperbola, *konotasi keras* awujud tembung saroja, *konotasi keras* awujud dwilingga salin swara, *konotasi keras* awujud ujaran, saha *konotasi keras* awujud tembung kiasan.

1) *Konotasi keras* awujud hiperbola ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti

Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunaandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (1) ‘Dhasar piyayine familiar, ayu merak ati lan sisihane penggedhe ing kabupaten klebu **sugih mblegendhu**.’ (LS/5/3)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud hiperbola inggih menika tembung **sugih mblegendhu**. Tembung **sugih mblegendhu** kalebet tembung *konotasi keras* amargi tembung **sugih mblegendhu** menika kalebet hiperbola inggih menika tembung ingkang gadhah teges nyangetaken. Tembung ingkang kalebet hiperbola menika salah satunggal titikan saking *konotasi keras*. Tembung ingkang dipunsebut hiperbola inggih menika tembung kanthi teges ingkang nyangetaken. Tembung **sugih mblegendhu** gadhah teges sugih sanget. Tembung sugih sejatosipun sampun ngandharaken kahanan tiyang ingkang gadhah bandha ingkang kathah, ananging wonten data (1) kangge nyangetaken tuturan menika salajengipun dipuntambahi tembung mblegendhu dados **sugih mblegendhu**.

Tembung **sugih mblegendhu** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Perkawis menika gayut kaliyan pamanggihipun Pradopo (2002: 10) menawi kanthi teoritis, hiperbola menika saged dipunginakaken kangge nyangetaken tuturan utawi emosi. Wonten data ing nginggil, tembung **sugih mblegendhu** menika kalebet hiperbola ingkang dipunginakaken kangge nyangetaken tuturan. Menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **sugih mblegendhu** ngandharaken paraga ingkang gadhah bandha ingkang kathah

minangka garwanipun salah satunggaling calon legislatif ingkang gadhah praupan ayu.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi keras* awujud hiperbola ingkang gadhah *fungsi* kangge nyagetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Mesakke simbok lan adhi-adhiku...’ kandhane Tikno sinambi ngglosa ana saknduwure klasa plastik sing **anyep njejet**.’ (OL/14/57)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud hiperbola/nyagetaken inggih menika tembung **anyep njejet**. Tembung **anyep njejet** kalebet tembung *konotasi keras* amargi tembung **anyep njejet** menika kalebet hiperbola inggih menika tembung ingkang gadhah teges nyagetaken. Tembung ingkang kalebet hiperbola menika salah satunggal titikan saking *konotasi keras*. Tembung ingkang dipunsebut hiperbola inggih menika tembung kanthi teges ingkang nyagetaken. Tembung **anyep njejet** gadhah teges adhem sanget. Tembung anyep sejatosipun sampun ngandharaken kahanan ingkang adhem, ananging kangge nyagetaken tuturan menika salajengipun dipuntambahi tembung njejet dados anyep njejet.

Tembung **anyep njejet** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge nyagetaken tuturan. Perkawis menika gayut kaliyan pamanggihipun Pradopo (2002: 10) menawi kanthi teoritis, hiperbola menika saged dipunginakaken kangge nyagetaken tuturan utawi emosi. Wonten data ing nginggil, tembung

anyep njejet menika kalebet hiperbola ingkang dipunginakaken kangge nyangetaken tuturan. Menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **anyep njejet** ngandharaken paraga Tikno ingkang badhe sare namung adhedhasar klasa ingkang adhem. Kahanan adhem sanget ingkang dipunraosaken dening paraga Tikno menika kaandharaken mawi tembung **anyep njejet**.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi keras* awujud hiperbola ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (3) ‘Latare rada amba, ditanduri suket sing jare jenenge rumput jepang, **ijo royo-royo**.’ (KBA/3/10)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud hiperbola inggih menika tembung **ijo royo-royo**. Tembung **ijo royo-royo** kalebet tembung *konotasi keras* amargi tembung **ijo royo-royo** menika kalebet hiperbola inggih menika tembung ingkang gadhah teges nyangetaken. Tembung **ijo royo-royo** gadhah teges warna ijem kados dene warnanipun godhong. Tembung ijo sejatosipun sampun ngandharaken warna ijo, ananging kangge nyangetaken tuturan salajengipun dipuntambahi tembung royo-royo dados **ijo royo-royo**. Tembung ingkang kalebet hiperbola menika dados salah satunggal titikan saking *konotasi keras*.

Tembung **ijo royo-royo** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Perkawis menika gayut kaliyan pamanggihipun Pradopo

(2002: 10) menawi kanthi teoritis, hiperbola menika saged dipunginakaken kangge nyagetaken tuturan utawi emosi. Wonten data ing nginggil, tembung **ijo royo-royo** menika kalebet hiperbola ingkang dipunginakaken kangge nyagetaken tuturan. Menawi dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, tembung **ijo royo-royo** dipunginakaken dening paraga kangge nggambaraken suket jepang ingkang tuwuh wonten ing palataranipun. Suket jepang ingkang endah kanthi warna ijem menika kaandharaken mawi tembung **ijo royo-royo**.

2) *Konotasi keras* awujud tembung saroja ingkang gadhah *fungsi* kangge nyagetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunaandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) ‘Titip pesen supaya ngabarake marang Narmi, yen Letnan Santosa tansah ginanjar ing **bagas waras**.’ (DGP/9/14)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung saroja inggih menika tembung **bagas waras**. Tembung **bagas waras** gadhah teges boten lelaranen. Tembung **bagas waras** kalebet tembung *konotasi keras* amargi menika awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami utawi dipunwastani tembung saroja. Tembung **bagas** saha tembung **waras** menika sejatosipun gadhah teges ingkang sami inggih menika boten lelaranen. Tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja) menika dados salah satunggaling titikan saking *konotasi keras*.

Tembung **bagas waras** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan amargi tembung bagas menika sejatosipun gadhah teges sami kaliyan tembung waras. Wonten data (1) tembung bagas menika dipungabung kaliyan tembung waras kangge nyangetaken tuturan. Tembung **bagas waras** ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, wonten data (1) ing nginggil, tembung **bagas waras** dipunginakaken kangge nggambaraken paraga utama ingkang raosipun ayem sanalika tumpukan rosok ingkang gandanipun samenika sampun damel ribut masarakat sakupengipun, sampun dipunbakar.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi keras* awujud tembung saroja ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Atiku dadi **adhem ayem** nadyan tumpukan rosokan iku panas dilalap geni ngalad-alad.’ (SJ/21/4)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung **adhem ayem**. Tembung **adhem ayem** gadhah teges boten gadhah sedhih. Tembung **adhem ayem** kalebet tembung *konotasi keras* amargi menika awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (*gabungan dua sinonim*) utawi kawastanan tembung saroja. Tembung adhem menika sejatosipun sampun ateges ayem ananging taksih dipuntambah kaliyan tembung ayem malih. Tembung ingkang gadhah teges sami (*gabungan dua sinonim*)

menika dados salah satunggaling titikan kangge ngandharaken tembung ingkang kalebet *konotasi keras*.

Tembung **adhem ayem** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan amargi tembung adhem menika sejatosipun gadhah teges sami kaliyan tembung ayem, ananging wonten data (2) supados kangge nyangetaken tuturan tembung adhem menika dipuntambahi kaliyan tembung ayem. Tembung **adhem ayem** ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, wonten data (2) ing nginggil, tembung **adhem ayem** dipunginakaken kangge nggambaraken paraga utama ingkang raosipun ayem sanalika tumpukan rosok ingkang gandanipun samenika sampun damel ribut masarakat sakupengipun, sampun dipunbakar.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi keras* awujud tembung saroja ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (3) ‘Omahe Mbah Wiro katon resik, sanadyan ora gedhe ananging tinata kanthi **edi peni**.’ (KBA/3/8)

Data (3) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung **edi peni**. Tembung **edi peni** gadhah teges sarwa becik. Tembung **edi peni** kalebet tembung *konotasi keras* amargi menika awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (*gabungan dua sinonim*) utawi kawastanan tembung saroja. Tembung edi menika sejatosipun sampun ateges

becik ananging taksih dipuntambah kaliyan tembung *peni* ingkang ugi ateges becik. Tembung **edi *peni*** ingkang gadhah teges sami (*gabungan dua sinonim*) menika dados salah satunggaling titikan kangge ngandharaken bilih tembung menika kalebet *konotasi keras*.

Tembung **edi *peni*** wonten data (3) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan amargi tembung *edi* menika sejatosipun gadhah teges sami kaliyan tembung *peni*, ananging wonten data (3) supados kangge nyangetaken tuturan tembung *edi* menika dipungabung kaliyan tembung *peni*. Tembung **edi *peni*** ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan menika saged dipuntingali saking *konteks* ukaranipun, wonten data (3) ing nginggil, tembung **edi *peni*** dipunginakaken kangge nggambaraken kahanan griyanipun paraga Mbah Wiro ingkang sarwa resik. Kahanan griya ingkang resik menika ingkang sejatosipun panganggening tembung resik kemawon inggih sampun cekap, ananging wonten data (3) menika ngginakaken tembung *edi *peni** ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

3) *Konotasi keras* awujud dwilingga salin swara ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunaandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) ‘Ora nganyang, mung ngincang-inceng karo **ndemak-ndemok** thok banjur ambblas.’ (BA/20/4)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung **ndemak-ndemok**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **ndemak-ndemok** gadhah teges ndumuk. Tembung **ndemak-ndemok** kalebet tembung *konotasi keras* amargi menika awujud dwilingga salin swara. Tembung ndemak kaliyan tembung ndemok panganggenipun wonten ing ukara menika sejatosipun dipunrangkep lingganipun, ananging wonten saperangan swanten ingkang owah. Tembung **ndemak-ndemok** ingkang awujud dwilingga salin swara menika dados salah satunggaling titikan kangge ngandharaken bilih tembung menika kalebet *konotasi keras*.

Tembung **ndemak-ndemok** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Perkawis menika katingal saking tembung **ndemak-ndemok** ingkang awujud dwilingga salin swara ingkang wonten ing ukara menika sejatosipun dipunrangkep lingganipun, ananging wonten saperangan swanten ingkang owah. Panganggenipun tembung **ndemak-ndemok** ingkang lingganipun mawi dipunrangkep menika nedahaken bilih tembung **ndemak-ndemok** gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi keras* awujud dwilingga salin swara ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Yen pancen ing anatarane sliramu klawan Salvi wis **golong-giling** padha tresnane, aku wong tuwa anane mung manut.’ (WNK/10/9)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung **golong-giling**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **golong-giling** gadhah teges sampun manunggal. Tembung **golong-giling** kalebet tembung *konotasi keras* amargi menika awujud dwilingga salin swara. Tembung golong kaliyan tembung giling panganggenipun wonten ing ukara menika sejatosipun dipunrangkep lingganipun, ananging wonten saperangan swanten ingkang owah. Tembung **golong-giling** ingkang awujud dwilingga salin swara menika dados salah satunggaling titikan kangge ngandharaken bilih tembung menika kalebet *konotasi keras*.

Tembung **golong-giling** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Perkawis menika katingal saking tembung **golong-giling** ingkang awujud dwilingga salin swara ingkang wonten ing ukara menika sejatosipun dipunrangkep lingganipun, ananging wonten saperangan swanten ingkang owah. Panganggenipun tembung **golong-giling** wonten ing ukara ingkang lingganipun mawi dipunrangkep menika nedahaken bilih tembung **golong-giling** gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

- 4) *Konotasi keras* awujud ujaran ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunaandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (1) ‘Sewengi dher dheweke ora turu. taktozne wae. **Kapokmu** kapan!’
(LKK/12/6)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung **kapokmu**. Miturut Baoesastra Djawa tembung **kapokmu** gadhah teges sampun boten wantun. Tembung **kapokmu** wonten ing data (1) ngandharaken patrapipun tiyang ingkang boten becik. Tembung **kapokmu** menika awujud ujaran ingkang dipunginakaken kangge ngandharaken raos nesu dhateng tiyang sanes. Ujaran ingkang kalebet *konotasi keras* ingkang dipunginakaken dening tiyang menika dereng tamtu ngandharaken raos nesu, saged ugi ngandharaken *rayuan*, utawi raos bingah. Panganggening ujaran ingkang ngandharaken raos nesu wonten ing data (1) inggih menika tembung **kapokmu** dados salah satunggaling titikan kangge ngandharaken bilih tembung menika kalebet *konotasi keras*.

Tembung **kapokmu** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Panganggening tembung **kapokmu** wonten data (1) miturut *konteks* ukaranipun menika sejatosipun kangge ngandharaken raosipun paraga utama dening garwanipun ingkang remen selingkuh. Paraga utama ingkang wiwitanipun sampun sabar, samenika dados murka mangertosi garwanipun gadhah patrap ingkang boten becik kados mekaten. Paraga utama ngandharaken raos murkanipun kanthi panganggening tembung **kapokmu** ingkang gadhah fungsi kangge nyangetaken tuturan. Tembung **kapokmu** gadhah fungsi kangge nyangetaken tuturan amargi tembung menika dipunandharaken kanthi *keras* saha kiyat.

5) *Konotasi keras* awujud tembung kiasan ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 badhe dipunaandharaken wonten ing ngandhap menika.

(1) ‘Tumrap Ribino jawabane Sekar kuwi **kaya geni sing sumelet.**’ (S/13/1)

Data (1) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung **kaya geni sing sumelet**. Tembung **kaya geni sing sumelet** kalebet tembung *konotasi keras* amargi wonten ing data menika kapanggihaken tembung panandhing inggih menika tembung ‘kaya’. Tembung ‘kaya’ ingkang kaginakaken wonten ing data (1) menika ateges bilih tembung menika kalebet tembung kiasan. Tembung ingkang kalebet tembung kiasan menika dados salah satunggaling titikan saking *konotasi keras*.

Tembung **kaya geni sing sumelet** wonten data (1) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Tembung **kaya geni sing sumelet** menika ateges kados dene geni ingkang benter sanget. Tembung kaya geni menika piyambak sejatosipun sampun nedahaken kahanan kados dene geni, ingkang saged dipunmangertosi menawi geni menika sampun panas. Wonten data (1) tembung kaya geni menika taksih dipuntambahi kaliyan tembung sing sumelet dados **kaya geni sing sumelet**. Panganggening tembung sing sumelet ingkang mapan wonten wingkingipun tembung kaya geni menika nedahaken bilih tembung **kaya geni sing sumelet** menika gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

Data salajengipun ingkang kalebet *konotasi keras* awujud tembung kiasan ingkang gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

- (2) ‘Sapa wae sing nyawang mesthi ewa, dene ana pasangan wis setengah tuwa nanging katon serasi **kaya mimi lan mintuna**.’ (TK/8/15)

Data (2) ngemu tembung ingkang kalebet tembung *konotasi keras* awujud tembung **kaya mimi lan mintuna**. Tembung **kaya mimi lan mintuna** kalebet tembung *konotasi keras* amargi wonten ing data menika kapanggihaken tembung panandhing inggih menika tembung ‘kaya’. Tembung ‘kaya’ ingkang kaginakaken wonten ing data (2) menika ateges bilih tembung menika kalebet tembung kiasan. Tembung ingkang kalebet tembung kiasan menika dados salah satunggaling titikan saking *konotasi keras*.

Tembung **kaya mimi lan mintuna** wonten data (2) gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan. Tembung **kaya mimi lan mintuna** menika ateges tansah runtang-runtung. Paraga ingkang kagambaraken mawi tembung **kaya mimi lan mintuna** menika ateges badhe tindak pundi kemawon menika katingal sesarengan. Panganggening tembung **kaya mimi lan mintuna** ingkang gadhah teges tansah runtang-runtung sesarengan menika sejatosipun boten mesthi anggenipun tindak sesarengan. Perkawis menika nedahaken bilih tembung **kaya mimi lan mintuna** menika gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan babagan makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013, saged dipunpendhet dudutan menawi babagan makna konotatif menika jumbuh kaliyan data ingkang kapanggihaken. Dene bab jinis saha *fungsi* saged kaandharaken kados ing ngandhap menika.

1. Jinising makna konotatif ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 menika wonten enem jinis, inggih menika *konotasi tinggi*, *konotasi ramah*, *konotasi tidak pantas*, *konotasi tidak enak*, *konotasi kasar*, saha *konotasi keras*.
2. *Fungsipun* makna konotatif ingkang kapanggihaken wonten ing cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013 inggih menika, *konotasi tinggi* gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah saha kangge mujudaken tuturan langkung alus; *konotasi ramah* gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus saha mujudaken tuturan langkung akrab; *konotasi tidak pantas* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes; *konotasi tidak enak* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang; *konotasi kasar* gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes; *konotasi keras* gadhah *fungsi* kangge nyangetaken tuturan.

3. *Konotasi tinggi* gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung endah saha kaperang dados kalih wujud inggih menika purwakanthi sastra saha purwakanthi swara, *konotasi tinggi* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus wonten satunggal wujud inggih menika tembung ingkang panganggenipun taksih winates, *konotasi ramah* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung alus wonten satunggal wujud inggih menika ragam alus/krama, *konotasi ramah* ingkang gadhah *fungsi* kangge mujudaken tuturan langkung akrab wonten satunggal wujud inggih menika basa dhaerah, *konotasi tidak pantas* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes wonten satunggal wujud inggih menika tembung ingkang ngemu raos boten trep/sae, *konotasi tidak enak* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes sanes wonten satunggal wujud inggih menika tembung ingkang ngemu raos kirang trep/sae, *konotasi kasar* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes kaperang dados tiga wujud inggih menika tembung ingkang basanipun kasar, tembung ingkang ngemu raos nesu, saha tembung ingkang ngemu sindiran, *konotasi keras* ingkang gadhah *fungsi* kangge nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes kaperang dados gangsal wujud inggih menika hiperbola, tembung saroja, dwilingga salin swara, ujaran, saha tembung kiasan.

B. Implikasi

Asiling panaliten menika saged kangge paring seserepan dhateng pamaos babagan basa Jawi mliginipun panganggening makna konotatif wonten ing cerkak. Makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 dipunginakaken dening panganggit kangge ngandharaken cariyos wonten ing cerkak. Panganggening makna konotatif menika kangge narik kawigatosan pamaos supados pesan ingkang badhe dipunandharaken dening panganggit menika saged katampi dening pamaos.

Pasinanon babagan makna konotatif menika saged mbiyantu para pangangge basa Jawi saha masarakat Jawi (mliginipun mahasiswa PBD) ingkang badhe sinau babagan makna konotatif mliginipun pamilihing tembung ingkang endah. Gayut kaliyan pamulangan basa mliginipun basa Jawi, asiling panaliten menika ugi saged dipunginakaken minangka materi pamulangan kangge gladhen ngronce tetembungan saengga mujudaken tembung ingkang trep saha runtut.

C. Pamrayogi

Asiling panaliten menika manggihaken bilih panganggening makna konotatif wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat 2013 saged ngasilaken raos inggil utawi tumrap cerkak menika. Adhedhasar asiling panaliten saha dudutanipun ingkang sampun dipunandharaken wonten ing nginggil, ing perangan menika panaliti badhe suka pamrayogi. Pamrayoginipun inggih menika supados wonten panaliten salajengipun ingkang ngrembag babagan sanes, kadosta babagan

wujud *lingual satuan bahasa* wonten ing cerkak Kalawarti Panjebur Semangat wedalan 2013 ingkang gayutanipun kaliyan makna konotatif.

KAPUSTAKAN

A. Dhaftar Pustaka

- Alwasilah, Chaedar, A. 1985. *Linguistik Sastra Pengantar*. Bandung: Angkasa.
- Aminuddin. 1988. *Semantik Pengantar Studi tentang Makna*. Bandung: Sinar Baru.
- Chaer, Abdul. 1989. *Pengantar Semantik Bahasa Indonesia*. Jakarta: PT Rineka Cipta.
- Djasudarma, Fatimah. 1993. *Semantik I*. Bandung: PT Refika.
- Hardiyanto. 2008. *Leksikologi*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Hadiwidjono. 1993. *Kata dan Makna: teman penulis dan penerjemah menemukan kata dan istilah*. Bandung: Penerbit ITB.
- Harijatiwidjaya, Nantje & Tri Iryanti Hastuti. 1995. *Pemakaian Bahasa Indonesia dalam Majalah Remaja: Kasus Majalah Hai*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Keraf, Gorys. 1994. *Diksi dan Gaya Bahasa Komposisi Lanjutan I*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- _____. 1994. *Tata Bahasa Indonesia untuk Sekolah Lanjutan Atas*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.
- Kridalaksana, Harimurti. 2008. *Kamus Linguistik*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.
- Pateda, Mansoer. 2001. *Semantik Leksikal*. Jakarta: PT Rineka Cipta.
- Poerwadarminta, W. J. S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J. B. Wolters Uitgevers Maatschappij N. V.
- Razak, Abdul. 1990. *Kalimat Efektif, Struktur, Gaya dan Variasi*. Jakarta: PT Gramedia.

- Sasangka, Tjatur Wisnu. 1989. *Paramasastra Jawa Gagrak Anyar*. Surabaya: PT Citra Jaya Murti.
- Subalidinata, R.S. 1981. *Seluk Beluk Kesastraan Jawa*. Yogyakarta: Keluarga Mahasiswa Sastra Nusantara Fakultas Sastra dan Kebudayaan Universitas Gadjah Mada.
- Soedjito. 1992. *Kosa Kata Bahasa Indonesia*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.
- Sudaryanto. 1992. *Metode dan Teknik Analisis Bahasa "Pengantar Penelitian Wahana Kebudayaan secara Linguistik"*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- _____. 1988. *Metode Linguistik Bagian Kedua: Metode dan Aneka Teknik Pengumpulan Data*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Sukiyat. 1997. *Kawruh Sapala Basa*. Klaten: Intan Pariwara.
- Sya'adah, Umu. 2008. *Makna Konotatif dalam Antologi Cerkak Majalah Djaka Lodhang edisi bulan Mei-Juli Tahun 2009. Skripsi S1*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.
- Tarigan, Henry Guntur. 1985. *Pengajaran Gaya Bahasa*. Bandung: Angkasa.
- _____. 1984. *Prinsip Prinsip Dasar Sastra*. Bandung: Angkasa.
- Tim Penyusun. 2012. *Panduan Tugas Akhir*. Yogyakarta: Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Utami, Pratiwi Indri. 2007. *Kajian Inferensi dalam Rubrik Aneka Pojok Majalah Panjebar semangat edisi Oktober-Desember 2010. Skripsi S1*. Yogyakarta: Universitas Negeri Yogyakarta.

B. Non-Pustaka

<http://repository.usu.ac.id/bitstream/123456789/21443/4/Chapter%20II.pdf>,
dipununduh tanggal 22 Februari 2014 wanci 12:58 WIB.

Tabel 4. Analisis Data Jinis, Fungsi, Wujud saha Teges Makna Konotatif wonten ing Cerkak Kalawarti Panjebar Semangat wedalan 2013

No Data	Data	Jinis Makna Konotatif						Fungsi Makna Konotatif			Wujud Makna Konotatif																Katrangan			
		Konotasi Tinggi	Konotasi Ramah	Konotasi berbahaya	Konotasi tidak pantas	Konotasi tidak enak	Konotasi kasar	Konotasi keras	Langkung endah	Langkung alus	Langkung akrab	Nedahaken raos boten ramen	Nedahaken raos murka	Nyangetaken tuturan	Purwakanthi sastra	Purwakanthi swara	Tembung ingkang winates	Ragam alus/krama	Basa Dhaerah	Ngemu raos boten trep	Ngemu raos kirang trep	Basa kasar	Raos nesu	Sindiran	Hiperbola/mbangetake	Tembung saroja		Dwilingga salin swara	Ujaran	Tembung kiasan
		a	b	c	d	e	f	g	1	2	3	4	5	6	P T	P S	T B	R A	B D	B T	K T	B K	R N	S	H	T S		D S	U	T K
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
1.	‘Awake ginuk-ginuk lemu ora nguwati.’ (I/4/1)							√						√											√					- konotasi keras = kalebet hiperbola - nyangetaken tuturan. = sampun ateges lemu taksih dipuntambahi ginuk-ginuk. - awujud hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = gadhah badan ingkang lemu.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
2.	‘Dheweke bisa ngrasakake kaya ngapa panandhange ibune sajrone nggulawenthah dheweke ijen, tanpa bapak sing kudune melu ngampingi.’ (I/10/11)		√							√								√													<i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung momong - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh - ragam alus/krama = tembung nggulawenthah langkung alus tinimbang momong. - tegesipun =
3.	‘Njur arep dienggo apa? aku bali mulih nggawa ati semplah kaya blarak garing. ’ (SJ/14/8)							√						√															√	- <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan, ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = kados dene blarak ingkang garing.	

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
4.	‘Atiku dadi adhem ayam nadyan tumpukan rosokan iku panas dilalap geni ngalad-alad.’ (SJ/21/4)							√						√												√					- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja). - nyangetaken tuturan = tembung adhem sampun ateges boten gadhah sedhih taksih dipuntambahi ayem. - tembung saroja = adhem ayam inggih menika gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami - tegesipun = boten gadhah sedhih.
5.	Nanging akhir-akhir iki ketanggor kelairan sing ora normal, amarga nalika meteng ora gelem mriksakake kanthi ajeg.’ (SJ/7/10)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan ngandhut utawi mbobot. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = boten trep/sae kangge

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															<div>- ngandharaken tiyang estri ingkang saweg ngandhut.</div> <div>- tegesipun = tiyang estri ingkang ngandhut jabang bayi wonten ing padharan.</div>
6.	‘Weruh patrape bocah iku, Kang Sodrun maju, ngomong kanthi sareh nanging nylekit.’ (SJ/12/2)		√							√								√													<div>- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung boten kesusu.</div> <div>- damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh.</div> <div>- ragam alus/krama = tembung sareh langkung alus tinimbang tembung sabar.</div> <div>- tegesipun = sabar</div>
7.	‘Semono uga Dirjo, ing batin durung ikhlas yen kudu ninggalake bocah-	√							√						√																<div>- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pangupakara.</div>

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
	bocah sing isih butuh panggulawenthahe kuwi.’ (KD/9/5)																														- damel tuturan langkung endah = wonten panganggening purwakanthi sastra. - purwakanthi sastra = bocah-bocah sing isih butuh panggulawenthahe . - tegesipun = cara utawi pratikele nggulawenthah.
8.	‘Halah..., yen kalegan karepe entuke sundhul ngalem langit. ’ (KBA/2/37)							√						√											√						- konotasi keras= kalebet hiperbola. - kangge nyangetaken tuturan = perkawis nyundhul langit menika sejatosipun boten saged katindakaken, ananging wonten data dipunginakaken kangge nyangetaken tuturan. - hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = nyebut kabecikane kanthi linuwih

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
9.	‘Omahe Mbah Wiro katon resik, sanadyan ora gedhe ananging tinata kanthi edi peni. ’ (KBA/3/8)							√						√												√					- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja). - nyangetaken tuturan = tembung edi saha tembung peni menika gadhah teges ingkang sami. - tembung saroja = edi peni menika gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami - tegesipun = sarwa becik.
10.	‘Latare rada amba, ditanduri suket sing jare jenenge rumput jepang, ijo royo-royo. ’ (KBA/3/10)							√						√											√						- <i>konotasi keras</i> = awujud hiperbola. - nyangetaken tuturan = tembung ijo taksih dipuntambahi royo-royo ingkang tegesipun nyangetaken. - awujud hiperbola = gadhah teges nyangetake. - tegesipun = warna kaya dene

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
																														warnane godhong ingkang mbangetake.
11.	‘Merga mengko rame, kanggo kejutan sampeyan aja kandha-kandha sanak kadang apa tangga teparo, ya, mas.’ (DHK/5/57)							√						√												√				- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja). - nyangetaken tuturan = tembung sanak sampun ateges sedulur taksih dipuntambahi tembung kadhang ingkang ugi ateges sedulur. - tembung saroja = sanak kadhang inggih menika gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami - tegesipun = sedulur
12.	‘Nanging ya seneng, kanca-kancane padha guyup rukun ora gampang oncat saka ngenggon, oleh-olehane mrenthel wis ketara.’ (DHK/15/61)							√						√												√				- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja). - nyangetaken tuturan = tembung guyup sampun ateges

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															<div>- rukun taksih dipuntambahi tembung rukun.</div> <div>- tembung saroja = guyup rukun inggih menika gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami</div> <div>- tegesipun = rukun sarta padha ngumpul</div>
13.	‘Apa maneh terus ngelek-elek bojone wong liya, sak tingkah polahe diwada, iku ngono jenenge dahwen salah open.’ (BB/1/7)							√						√												√					<div>- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja).</div> <div>- nyangetaken tuturan = tembung tingkah sampun ateges polah taksih dipuntambahi tembung polah.</div> <div>- tembung saroja = tingkah polah inggih menika gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami</div> <div>- tegesipun = patrap, solah.</div>

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
14.	‘Kakang kawah adhi ari-ari njaluk gawemu, keblat papat lima pancer rewangana aku nadhahi rejeki pawehe wong sing duwe budi adi ngecerake rasa ati marang wong kaya aku iki.’ (G/6/9)	√							√							√															- <i>konotasi tinggi</i> = panganggenipun wonten ing ukara taksih winates. - damel tuturan langkung endah = wonten panganggening purwakanthi swara. - purwakanthi swara = budi adi ngecerake rasa ati marang wong kaya aku iki. - tegesipun = pikiran becik.
15.	‘Durung nganti suwe wis nampani dhuwit sing diwenehne bakul lan nerusake anggone ngidung menyang bakul liyane.’	√								√						√															- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung nembang. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = kalebet basa Kawi. Tembung ngidung ingkang asalipun saking tembung kidung. - tegesipun = nglagokake lagon Jawa

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
16.	‘Ngamen menyang bango kanggo bakulan sandhangan lan kain wis rampung banjur menyang bango liyane sing ngadhep dagangan palen sing mritip jejer mujur ngalor.’ (G/12/2)		√							√								√													- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung panganggo. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - ragam alus/krama = tembung sandhangan langkung alus tinimbang tembung panganggo. - tegesipun = panganggo.
17.	‘Nyuwun pangaksama , sing anyar durung bisa tuku!’ (G/13/15)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pangapura. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tembung pangaksama langkung asring kapanggihaken wonten ing sesorah. - tegesipun = pangapura.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
18.	‘Saliyane kuwi, Sri Wirdaningsih kalebu siswa kang lantip malah kepara paling pinter ing kelasku.’ (GK/3/2)	√								√								√													- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pinter. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang sanes ingkang dipunkurmati. - ragam alus/krama = tembung lantip langkung alus tinimbang tembung pinter. - tegesipun = pinter.
19.	‘Aku pancen ora bisa nresnani dheweke kaya tresnaku marang Sri Wirdaningsih, nanging aku pengin nyoba mbangun bale wisma karo dheweke.’ (GK/9/7)	√								√								√													- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung omah-omah. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang sanes ingkang dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tegesipun tembung bale wisma dereng tamtu sami mangertos - tegesipun = omah-omah.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
20.	‘Apa Parman biyen diguna- guna dening gendhakane? ’ (APL/8/25)						√						√									√									- <i>konotasi kasar</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung demenan. - nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes = dipunginakaken dening tiyang ingkang saweg murka. - basa kasar = tembung gendhakan langkung kasar tinimbang tembung demenan. - tegesipun = demenan.
21.	‘Dhik.. sugeng ta?’ pitakone kanthi wirama sing kaku.’ (APL/9/6)		√							√								√													- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung slamet. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang sanes ingkang dipunkurmati. - ragam alus/krama = tembung sugeng langkung alus tinimbang tembung slamet. - tegesipun = slamet.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
22.	‘Insya Allah yen Gusti Allah ngijabahi, panjenengane bakal dadi guru lakiku.’ (APL/14/18)	√								√							√														- konotasi tinggi = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung garwa utawi bojo. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang sanes ingkang dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = dipunginakaken dening tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil, tegesipun saking guru laki dereng tamtu sami mangertos. - tegesipun = tiyang kakung minangka guruning somah.
23.	‘Kandhane Rina sing pungkasan keprungu kadya bledheg ing mangsa ketiga.’ (APL/15/2)							√						√														√			- konotasi keras= amargi ngginakaken tembung ‘kadya’. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge melebihi-lebihkan kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = kados dene bledheg.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
24.	‘Edian... epek-epekku digegem kenceng malah setengah diprekes.’ (AB/19/6)						√						√										√								- konotasi kasar = dipunraosaken kasar menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. - nedahaken raos murka tumrap dhateng tiyang sanes = dipunginakaken dening tiyang ingkang saweg murka. - raos nesu = dipunginakaken amargi nesu. - tegesipun = lara pikirane
25.	‘Jujur wae, sirku arep dak pek bojo, awit ngertiku dheweke iku legan.’ (S/5/9)		√							√								√													- konotasi ramah = menawi dipuntandhingaken kaliyan boten gadhah garwa saha putra. - damel tuturan langkung alus= katujukaken dhateng tiyang ingkang dipunkurmati. - ragam alus/krama = tembung legan langkung alus tinimbang boten gadhah garwa saha putra. - tegesipun = ora duwe anak bojo

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
26.	‘Okey!’, saure sajak kumenthus. ’ (S/11/6)					√						√									√										- <i>konotasi tidak enak</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung umuk. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos kirang trep/sae = - tegesipun = ora pecus, kathah ngendika satunggaling perkawis kanthi raos ingkang sombong
27.	‘Muga-muga mobil kuwi murakabi banget kanggo keluwarga sampeyan!’ ujure Kombespol Condrokirono.’ (DHM/16/12)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung migunani. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = - tegesipun = migunani.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
28.	‘Pola pikire Hartadi ora padha karo Mona kang kurang pangawikan. ’ (KK/7/2)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung seserepan. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tegesipun saking tembung pangawikan dereng tamtu sami mangertos. - tegesipun = seserepan
29.	‘Ora lega atimu ya, nek ora nggendhak bojone uwong.’ (KK/10/10)						√						√									√									- <i>konotasi kasar</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung ndemeni. - nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes = dipunginakaken dening tiyang ingkang saweg murka. - basa kasar = tembung nggendhak langkung kasar tinimbang tembung ndemeni. - tegesipun = ndemeni.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
30.	‘Sorot mripate nawung dhuhkita kang tumlawung dawa.’ (KK/15/8)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung sedhih. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tembung dhuhkita langkung asring kapanggihaken wonten ing piwulang, geguritan, saha karya sastra. - tegesipun = sedhih.
31.	‘Mas, wis Shubuh... wungu yuuuk!’ (TK/2/18)		√							√							√														- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung tangi. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - ragam alus/krama = tembung wungu langkung alus tinimbang tembung tangi. - tegesipun = tangi.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
32.	‘Ing ati rasane cles adhem kaya kesiram banyu sewindu. ’ (TK/3/3)							√						√															√	<p>- <i>konotasi keras</i> = ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’.</p> <p>- nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan.</p> <p>- tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’.</p> <p>- tegesipun = kados dene kesiram toya sewindu inggih menika adhem sanget.</p>
33.	‘Sapa wae sing nyawang mesthi ewa, dene ana pasangan wis setengah tuwa nanging katon serasi kaya mimi lan mintuna. ’ (TK/8/15)							√						√														√	<p>- <i>konotasi keras</i> = ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’.</p> <p>- nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan.</p> <p>- tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’.</p> <p>- tegesipun = tansah runtang-runtung.</p>	

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
34.	“Apameneh bareng sawise tamat SMA Minar temen-temen bisa kuliyah ing pawiyatan luhur paling misuwur ing Yogya.’ (TK/13/21)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung sekolah. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tegesipun saking tembung pawiyatan dereng tamtu sami mangertos. - tegesipun = sekolahan.
35.	‘Aku wis nyidrani janji lan prasetya kang kita ikrarake sepuluh taun kepungkur’, kandhane Astuti karo ngelapi eluhe.’ (OBMO/16/9)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = dipuntandhingaken kaliyan tembung mblenjani. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang dipunkurmati. - panganggenipun taksih winates = langkun asring dipunginakaken wonten ing karya sastra. - tegesipun = boten setya, boten nuhoni janji.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
36.	‘Saploke bapake tinggal donya setaun kepungkur, ekonomine simboke semrawut. ’ (OL/2/2)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung kirang tinata. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = boten trep menawi dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang sepuh. - tegesipun = ceroboh, kasar, rusuh, boten mawi paugeran.
37.	Esuk nganti sore blusukan turut kampung, pinggir kali lan pasar Beringharjo.’ (OL/4/3)		√								√								√												- <i>konotasi ramah</i> = awujud basa dhaerah - damel tuturan langkung akrab = katujukaken boten winates dhateng tiyang tartamtu. - basa dhaerah = dipunginakaken wonten ing dhaerah tartamtu kemawon. - tegesipun = mlebet ing

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
38.	Ssst... Aja crigis! Ra sah kakehan cangkem, nyoh iki gek diudut disik! Samanto ngulungake bungkus roko sing isine kari saeler sisan sakoreke.' (OL/7/13)		√								√								√										√	- <i>konotasi ramah</i> = awujud basa dhaerah - damel tuturan langkung akrab = katujukaken boten winates dhateng tiyang tartamtu. - basa dhaerah = dipunginakaken wonten ing dhaerah tartamtu kemawon. - tegesipun = kakehan cangkem
39.	' Maliing ....maliing..!!'Tikn o kaget. Sepedhah dibrukake terus mbradhat golek slamet.' (OL/10/9)						√					√											√							- <i>konotasi kasar</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung durjana. - nedahaken raos murka tumrap dhateng tiyang sanes = dipunginakaken dening tiyang ingkang saweg murka. - raos nesu = dipunginakaken amargi nesu. - tegesipun = tiyang ingkang mundhut tanpa ijin ing wayah dalu.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
40.	‘Mesakke simbok lan adhi-adhiku...’ kandhane Tikno sinambi nggloso ana saknduwure klasa plastik sing anyep njejet. ’ (OL/14/57)							√						√											√						- <i>konotasi keras</i> = kalebet hiperbola - nyangetaken tuturan. = temung anyep sampun ateges adhem taksih dipuntambahi tembung njejet. - awujud hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = adhem sanget.
41.	‘Nganti aku sok nggraita: apa mbak Parsi ki panjalmane mbakyuku.’ (LDP/6/6)	√								√						√															- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung nyana - damel tuturan langkung alus = dipunginakaken supados tuturan menika langkung alus. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tegesipun tembung nggraita dereng tamtu sami mangertos. - tegesipun = nyana.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
42.	‘Nyawang aku kanthi pandulu kang luyu kaya wong pepes atine. ’ (LDP/9/6)							√						√															√	- <i>konotasi keras</i> = ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = kados dene tiyang ingkang pepes tyasipun.
43.	‘Udakara telung sasi candhake ing RT-ku ana sasmita kang wis suwe dianggo tengeran masyarakat.’ (JK/14/2)	√								√						√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung tandha. - damel tuturan langkung alus = dipunginakaken supados tuturan menika langkung alus. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tembung sasmita langkung asring kapanggihaken wonten serat Jawi. - tegesipun = tandha.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
44.	‘Sewengi tan bisa nendra , gawang-gawang katon aneng netra,’ wengi kuwi aku nembangake saperangan cakepan lagu campur sari sing wis kaloka, kalagokake dening Pak Manthous almarhum.’ (JK/7/15)	√							√							√															- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung sare, turu. - damel tuturan langkung endah = wonten panganggening purwakanthi swara. - purwakanthi swara = ‘sewengi tan bisa nendra , gawang-gawang katon aneng netra,’ wengi kuwi aku nembangake saperangan cakepan lagu campur sari sing wis kaloka - tegesipun = sare
45.	‘Ceess... sirahku kaya digrujug banyu es. ’ (JK/18/28)							√						√														√		- <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = kados dene dipunsiram toya es.	

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
46.	‘ Kaya ana bledheg nyamber ana ndhuwur sirah kaya ngapa kagete Pak Sukri nalika Pak Min nuduhake sertifikat omah.’ (T/2/5)							√						√															√	- <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = kados dene wonten bledheg nyamber.
47.	‘Malah lek ngusapi ora permana isa tekan pipi barang!’ (KK/5/14)	√								√						√														- <i>konotasi tinggi</i> = tembung ingkang panganggenipun taksih winates. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang dipunkormati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tembung permana langkung asring kapanggihaken wonten ing karya sastra. - tegesipun = cetha tamat pandelenge.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
48.	‘Celak pigura gambare lare jaler, yoga kula niku.’ (KK/10/20)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung lare, putra. - damel tuturan langkung alus = dipunginakaken supados tuturan menika langkung alus. - panganggenipun taksih winates = tembung yoga asalipun saking basa Sanskerta. - tegesipun = lare.
49.	‘Muter sesere jantraning panguripan, saka dhetik tumekane jam lan sasi terus taun, krana kersane allah, jebul Handoko pinasthi jejer jatukramaku .’ (KK/16/31)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung bojo. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tembung jatukramaku dipunginakaken dening tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = bojo, garwa.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
50.	‘Mau kasih berapa?’ pulisine mesem samudana. ’ (N/13/20)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung sumeh. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = dipunginakaken dening tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = sumeh
51.	‘Mula aja nduwe panyakrabawa yen pulisi kuwe citrane ala.’ (N/13/51)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pangira. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = dipunginakaken utawi

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															- katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = pangira
52.	‘Apa, Mas Setyadi nganti seprene durung krama? ’ (SL/15/4)	√								√								√													- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung mbojo. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati. - ragam alus/krama = langkung alus tinimbang mbojo. - tegesipun = mbojo.
53.	‘Mula aku kudu bali marang jatidhiriku, senajan ta wis urip ana kutha gedhe aku uga kudu tetep nuhoni kadidene wong Jawa, kang tansah ngetrapake unggah-ungguh, tata krama,	√							√							√															- <i>konotasi tinggi</i> = panganggenipun wonten ing ukara taksih winates. - damel tuturan langkung endah = wonten panganggening purwakanthi swara. - purwakanthi swara = tata krama, udanegara, subasita, kang wis

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
	udanegara, subasita , kang wis dadi budayane wong Jawa.' (NSMA/18/9)																													dadi budayane wong Jawa - tegesipun = tata kramaning pasrawungan
54.	'Nanging aku ora bisa kumecap apa-apa, kalah prabawa karo bapak lan simbok.' (NSMA/14/5)	√								√						√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung kaluhuran. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = dipunginakaken dening tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = kaluhuran.
55.	'Ora nganyang, mung ngincang-inceng karo ndemak-ndemok thok banjur amblas.' (BA/20/4)							√						√												√				- <i>konotasi keras</i> = awujud dwilingga salin swara. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															<div>- dwilingga salin swara = tembung ndemak kaliyan tembung ndemok panganggenipun dipunrangkep lingganipun ananging wonten saperangan swanten ingkang owah.</div> <div>- tegesipun = di dumuk.</div>
56.	‘Dedege lencir, kulite kuning, irunge ngrungih, lambene kaya delima sinigar. ’ (WNK/2/15)							√						√															√	<div>- <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan, ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’.</div> <div>- nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan.</div> <div>- tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’.</div> <div>- tegesipun = kados dene delima sinigar.</div>	
57.	‘Yen pancen ing anatarane sliramu klawan Salvi wis golong giling padha tresnane, aku wong tuwa							√						√													√		<div>- <i>konotasi keras</i> = awujud dwilingga salin swara.</div> <div>- nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan.</div>		

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
	anane mung manut.’ (WNK/10/9)																														- dwilingga salin swara = tembung golong kaliyan tembung giling panganggenipun dipunrangkep lingganipun ananging wonten saperangan swanten ingkang owah. - tegesipun = sampun manunggal
58.	‘Awit kudu tanggung jawab nyukupi butuhe kulawarga nganggo dhuwit blanja saka guru laki.’ (JB/2/9)	√								√							√														- konotasi tinggi = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung garwa. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati. - tembung ingkang apanganggenipun taksih winates = tembung guru laki langkung asring dipunginakaken dening tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = mbojo.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
59.	‘Nek arep nyang pasar kana budhala, kandhaku sareh. ’ (JB/4/4)		√							√								√													<ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung boten kesusu. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - ragam alus/krama = tembung sareh langkung alus tinimbang tembung sabar. - tegesipun = sabar
60.	‘Dhuwur iki timbang Surti sing bunder kaya bal bekel. ’ (OOP/2/2)							√						√															√	<ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan, ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = awangun kados dene bal bekel.	

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
61.	‘Mas Puspa War iku wonge seneng klayapan. ’ (OOP/3/1)					√						√									√										- <i>konotasi tidak enak</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung tindak. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos kirang trep/sae = kirang sae menawi dipuntandhingaken kaliyan tindak utawi mlampah-mlampah - tegesipun = tindak mrana-mrana.
62.	‘Jangkep setaun dirabi Britjen angkatan udara.’ (OOP/4/3)		√							√								√													- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung dibojo. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang dipunkurmati. - ragam alus/krama = tembung dirabi langkung alus tinimbang tembung dipek bojo. - tegesipun = dipek bojo.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
63.	‘Wareg ngeloni, ucul, ngedhagna arek wedok sing wis kadhung meteng. ’ (OOP/4/10)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan ngandhut utawi mbobot. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = boten trep/sae kangge ngandharaken tiyang estri ingkang saweg ngandhut jabang bayi. - tegesipun = ngandhut jabang bayi wonten ing padharan.
64.	‘Lambene abang mangar-mangar kaya mari ngentekna saga telik rong tompo.’ (OOP/9/3)							√						√											√						- <i>konotasi keras</i> = kalebet hiperbola - nyangetaken tuturan = sampun ngandharaken warna abrit taksih dipuntambahi mangar-mangar. - awujud hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = abrit sanget.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
65.	‘Penyakit, aku wis krasa gebled nguyuh , becik enggal tekan terminal Osowilangun, nguyuh kana.’ (N/3/9)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = boten trep dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang mawi umum. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = gayut kaliyan perkawis ingkang wigati. - tegesipun = toya ingkang medal saking palanangan utawi pawadonan.
66.	‘Dadi yen sedina wahing kaping sepuluh, apese ana bocah patang puluh sing klenger , pating glethak kae.’ (PNK/1/8)					√						√									√										- <i>konotasi tidak enak</i> = kirang trep menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung semaput. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = panutur ngandharaken tembung ingkang sejatosipun kirang sopan dipunandharaken menika nedahaken tiyang ingkang gadhah

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															raos boten remen dhateng mitra tuturipun utawi gadhah paseduluran ingkang boten sae wonten ing masarakat. - ngemu raos kirang sae/trep = langkung trep ngginakaken tembung semaput. - tegesipun = semaput
67.	‘Kaplalah mider mrana-mrene mbarang crita utawa nembang, aku sing ngendhang, ngirid bocah glandhangan sapirang-pirang sing dadi momongane.’ (PNK/2/2)						√						√									√									- <i>konotasi kasar</i> = amargi dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang sanes. - nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes = dipunginakaken dening tiyang ingkang saweg murka. - basa kasar = tembung glandhangan langkung kasar tinimbang tembung tiyang ingkang boten gadhah padamelan. - tegesipun = tiyang ingkang boten gadhah padamelan.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
68.	‘Tanggung jawabku mikirake nasibe rakyat, supaya uripe padha raharja , adil makmur ora kurang sawiji apa.’ (PNK/5/2)	√							√							√															- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung rahayu. - damel tuturan langkung endah = wonten panganggening purwakanthi swara. purwakanthi swara = tanggung jawabku mikirake nasibe rakyat, supaya uripe padha raharja , adil makmur ora kurang sawiji apa . - tegesipun = rahayu.
69.	‘Wetenge jan gedhe tenan, Kaya genthong .’ (PNK/8/5)							√						√										√							- <i>konotasi keras</i> = kalebet hiperbola - nyangetaken tuturan. = sampun ateges lemu taksih dipuntambahi ginuk-ginuk. - awujud hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = agengipun kados genthong

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
70.	‘Aku wis rabi pindho ning mati kabeh merga kelemon kakehan mangan iwak.’ (PNK/14/5)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan seda. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = boten trep/sae kangge ngandharaken tiyang. - tegesipun = pati.
71.	‘Gayane kepengin umuk , nanging merga saka lugune, malah banjur ketok kamsone.’ (DP/1/7)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan ngendika.. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = langkung sae ngginakaken tembung ngendika. - tegesipun = ngajeni awake ngungkuli samestine

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
72.	‘Apa maneh yen lagi nggeber sepedha motore sing mbladhus protholan, kluwus knalpot bukaan mbeker.’ (DP/1/25)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung reged. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = langkung sae ngginakaken tembung reged. tegesipun = katon reged semu klawu
73.	‘Naning “karem” yen saba papan planyahan.’ (DP/2/21)						√					√												√							- <i>konotasi kasar</i> = dipunraosaken kasar menawi dipunginakaken utawi katujukaken dhateng tiyang sanes. - nedahaken raos murka tumrap dhateng tiyang sanes = dipunginakaken dening tiyang ingkang saweg murka. - ngemu sindiran = panganggening tembung karem ingkang

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															- nedahaken data menika ngemu sindiran. - tegesipun = lara pikirane
74.	‘Seprene wiwit lulus fakultas hukum, Kardono urip ing desane, saben dinane nggarap sawah warisan saka wong tuwane sing wis padha suwargi .’ (C/2/5)		√							√								√													- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung seda. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - ragam alus/krama = tembung suwargi langkung alus tinimbang tembung seda. - tegesipun = seda.
75.	‘Ana uga caleg sing stress banjur edan .’ (C/13/1)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan boten waras. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = tembung edan boten trep/sae

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															kangge ngandharaken tiyang. - tegesipun = boten waras.
76.	‘Malah Kardono kepengin gonta-ganti kelonan karo wong ayu-ayu saben-saben nginep ing hotel berbintang.’ (C/20/5)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung sare. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = langkung trep ngginakaken tembung sare. - tegesipun = teturon kekepan.
77.	‘Rambute sing putih memplak cengkah karo kulite sing ireng njanges.’ (NU/3/6)							√						√											√						- <i>konotasi keras</i> = kalebet hiperbola - nyangetaken tuturan. = tembung putih sampun ngandharaken warna putih taksih dipuntambahi tembung memplak. - awujud hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = putih sanget.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
78.	‘Pinten ta, prabeyane nambal ban niku?’ (NU/9/15)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung ragad. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati - panganggenipun taksih winates = katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = wragade
79.	‘Katimbang kedangon dumugi ndalem. ’ (NU/10/12)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung omah - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = griya

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
80.	‘Kanthi gugure Sersan Munandar, letnan Santosa rumangsa kelangan.’ (DGP/4/15)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung mati. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tembung gugur langkung asring dipunginakaken kangge ngandharaken pahlawan ingkang seda wonten ing peperangan. - tegesipun = mati.
81.	‘Yen pranyata Dalimo pancen mata-mata, bisa uga anggone pamit niliki wong tuwane kae mung samudana .’ (DGP/10/3)	√								√							√														- <i>konotasi tinggi</i> = panganggenipun taksih winates. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - panganggenipun taksih winates = tembung samudana katujukaken dhateng tiyang ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = ujar lelamisan.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
82.	‘Aja ngomyang! Gage kandhaa!’ (DGP/12/28)		√								√								√												- <i>konotasi ramah</i> = awujud basa dhaerah - damel tuturan langkung akrab = katujukaken boten winates dhateng tiyang tartamtu. - basa dhaerah = dipunginakaken wonten ing dhaerah tartamtu kemawon. - tegesipun = mlebet ing
83.	‘Nah, saiki takduduhi bukti-bukti sing nggarakne aku lega lila ngeculne bojoku dipek si WIL mau.’ (LKK/11/2)							√						√												√					- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja). - nyangetaken tuturan = tembung lega sampun ateges narima taksih dipuntambahi tembung lila. - tembung saroja = lega lila inggih menika gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami - tegesipun = sampun narima

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
84.	‘Sewengi dher dheweke ora turu. taktogne wae. Kapokmu kapan!’ (LKK/12/6)							√						√														√		- <i>konotasi keras</i> = awujud ujaran ingkang ngandharaken raos nesu. - nyagetaken tuturan = tembung kapokmu dipunginakaken dening paraga kangge ngandharaken raos ingkang nesu saha sampun boten sabar. Panganggenipun tembung kapokmu mujudaken raos nesu kangge nyagetaken tuturan. - awujud ujaran = kangge ngandharaken raos utawi emosi. - tegesipun = sampun boten wantun.
85.	‘Dakpikir sewengi, aku koyoke wis ora isa maneh mertahanake jejere bale wismaku. ’ (LKK/24/5)	√								√						√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung omah-omah. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkormati. - tembung ingkang panganggenipun taksih winates = tembung bale wisma dipunginakaken dening tiyang

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															ingkang gadhah kalenggahan inggil. - tegesipun = omah-omah.
86.	‘Warta sedane Mbah Marto Gendhis, mantan kades Karangkitri, dibiwarakake lumantar corong masjid lan mushola desa jam 8-an esuk.’ (WGM/1/1)		√							√								√													- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung mati. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - ragam alus/krama = tembung seda langkung alus tinimbang tembung pejah. - tegesipun = mati.
87.	‘Ujare kandha, mbah mantan kuwi nalika isih sugenge klebu paranormal dhug-dheng.’ (WGM/2/9)		√							√								√													- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung slamet. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															ragam alus/krama = tembung sugeng langkung alus tinimbang tembung slamet. - tegesipun = slamet.
88.	‘Mbah Mantan ora dhemen yen Dholet diarani jongos . Luwih pantes yen batur.’ (WGM/3/7)				√							√								√											- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung rewang. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = langkung trep ngginakaken tembung rewang. - tegesipun = rewang.
89.	‘Nalika durung dadi kades nganti sapurna baktine jejere kepala desa.’ (WGM/6/6)	√									√						√														- <i>konotasi tinggi</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung pensiun. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
90.	‘Dhasar piyayine familiar, ayu merak ati lan sisihane penggedhe ing kabupaten klebu sugih mblegendhu.’ (LS/5/3)							√						√											√					
91	‘Dhasar piyayine familiar, ayu merak ati lan sisihane penggedhe ing kabupaten klebu sugih mblegendhu. ’ (LS/5/3)							√						√											√					

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
92.	‘Aku wis niat ninggal donyaku sing surem, lan aku emoh gawe dahuru bebrayaning liyan.’ (S/12/7)	√								√						√														
93.	‘Tumrap Ribino jawabane Sekar kuwi kaya geni sing sumelet .’ (S/13/1)							√					√															√		

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															- tegesipun = kados dene geni ingkang panas sanget.
94.	‘Lho, PNS menika rak abdinipun nagari.’ (KGA/3/11)		√							√								√													- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung rewang. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung dipunkurmati. - ragam alus/krama = tembung abdinipun langkung alus tinimbang tembung rewang. - tegesipun = rewang.
95.	‘Oke sampeyan uga dadi buruh , senjata buruhe nagara.’ (KGA/3/39)				√						√								√												- <i>konotasi tidak pantas</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung rewang. - nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes = katujukaken dhateng tiyang ingkang boten dipunremeni. - ngemu raos boten trep/sae = boten trep menawi

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															- dipunginakaken kangge ngandharaken tiyang sepuh utawi tiyang sanes. - tegesipun = rewang.
96.	‘Pak Ropiq, titihane sampun rampung.’ (KGA/5/4)		√							√							√														- <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung boten kesusu. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - ragam alus/krama = tembung sareh langkung alus tinimbang tembung sabar. - tegesipun = sabar
97.	‘Sanalika awakku kaya dirubung semut pudhak, pyur...kupingku wis abang mbranang krungu pocapane wong kuwi.’ (KGA/7/3)							√						√											√						- <i>konotasi keras</i> = kalebet hiperbola - nyangetaken tuturan = sampun ateges lemu taksih dipuntambahi ginuk-ginuk. - awujud hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = gadhah badan ingkang lemu.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
98.	‘Lha piye, sing jenenge biaya sekolah kuwi jan nekak gulu tenan.’ (GM/4/6)							√						√											√						- <i>konotasi keras</i> = kalebet hiperbola - nyangetaken tuturan = sampun ateges lemu taksih dipuntambahi ginuk-ginuk. - awujud hiperbola = gadhah teges mbangetake. - tegesipun = gadhah badan ingkang lemu.
99.	‘Getih lanangku mumbul menyang sirah, jantungku nitir kaya kenthongan pos kamling yen lagi ana bahaya kemalingan ngana kae.’ (GM/5/17)							√						√															√	- <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan, ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = kados dene delima sinigar.	

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
100	‘Iya Pak, aja bengi-bengi kondure. ’ (GM/12/15)		√							√								√													<ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi ramah</i> = menawi dipuntandhingaken kaliyan tembung boten kesusu. - damel tuturan langkung alus = katujukaken dhateng tiyang ingkang langkung sepuh. - ragam alus/krama = tembung sareh langkung alus tinimbang tembung sabar. - tegesipun = sabar
101	‘Kaya sinambar bledheg ing wanci awan langit kaya arep ambleg ngebregi awakku. ’ (GM/23/1)							√						√															√	<ul style="list-style-type: none"> - <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan, ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan. - tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’. - tegesipun = kados dene delima sinigar.	

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
102	‘Iya-iya dhik, aku uga ndedonga muga-muga sliramu entuk jodho priya sing cocog karo kersane wong tuwamu sarta tresna asih lan tanggung jawab marang kulawarga.’ (J/7/52)							√						√												√					- <i>konotasi keras</i> = awujud gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami (tembung saroja). - nyangetaken tuturan = tembung adhem sampun ateges boten gadhah sedhih taksih dipuntambahi ayem. - tembung saroja = adhem ayem inggih menika gabungan saking kalih tembung ingkang gadhah teges sami - tegesipun = boten gadhah sedhih.
103	‘Nalika panyawangku tempuk karo panyawange bocah wadon iku, sakala keteging jantungku gumuruh kayaombaking samudra pasang. ’ (J/10/16)							√						√															√		- <i>konotasi keras</i> = kalebet tembung kiasan, ngginakaken tembung panandhing ‘kaya’. - nyangetaken tuturan = panganggening tembung kangge nyangetaken kahanan.

Tabel salajengipun

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
																															<div>- tembung kiasan = wonten panganggening tembung panandhing ‘kaya’.</div> <div>- tegesipun = kados dene delima sinigar.</div>

Katrangan tabel :

Tandha √ nedahaken jinis, fungsi, saha wujud makna konotatif.

Jinis Makna Konotatif :

- Konotasi Tinggi*
- Konotasi Ramah*
- Konotasi berbahaya*
- Konotasi tidak Pantas*
- Konotasi tidak Enak*
- Konotasi Kasar*
- Konotasi Keras*

Fungsi Makna Konotatif :

1. Damel tuturan langkung endah
2. Damel tuturan langkung alus
3. Damel tuturan langkung akrab
4. Nedahaken raos boten remen dhateng tiyang sanes
5. Nedahaken raos murka dhateng tiyang sanes
6. Nyangetaken tuturan

Wujud Makna Konotatif :

PT. Purwakanthi sastra

PS. Purwakanthi swara

TB. Tembung ingkang panganggenipun taksih winates

RA. Ragam alus/krama

BD. Basa Dhaerah

BT. Tembung ingkang ngemu raos boten trep

KT. Tembung ingkang ngemu raos kirang trep

BK. Tembung ingkang basanipun kasar

RN. Tembung ingkang ngemu raos nesu

S. Tembung ingkang ngemu sindiran

H. Hiperbola

DS. Dwilingga salin swara

TS. Tembung saroja

U. Ujaran

TK. Tembung kiasan